

BATILI ARAŞTIRMALARDA İSLÂMÎ UYANIŞ OLGUSU*: TAHLİLİ VE TENKİTÇİ BİR YAKLAŞIM

THE PHENOMENON OF ISLAMIC REVIVAL IN THE WESTERN SCHOLARSHIP: A CRITICAL AND ANALYTICAL APPROACH

Dr.Haseneyn Tevfik İbrahim

Dr.Emâni Mesud el-Hudeyni

KAHİRE ÜNİV. İKTİSADİ VE SİYASİ BİLGİLER FAKÜLTESİ, KAHİRE-MISIR

Çeviren: Sönmez KUTLU***

DR., A.Ü. İLAHİYAT FAK., ANKARA

GİRİŞ

İslâm Devletleri'nin çoğu, özellikle yetmişli yılların başından itibaren, "İslâmî Uyanış" veya "İslâmî Diriliş" olgusunun ortaya çıkmasına ve gelişmesine şahid oldu. Yeni ve modern olmayan bu olgunun köklerine ve uzantılarına, muhtelif aşamalarına ve tecrübelerine İslam Tarihi boyunca rastlamak mümkündür. Onun, kültürel ve düşünsel, ekonomik ve sosyal, siyasi ve ahlaki olmak üzere pek çok şekilleri ve boyutları bulunmaktadır. Bu olgu, önemi, tesirleri ve benimsediği sloganları dolayısıyla, batı dünyasında politik ve akademik çevrelerin ilgisini üzerine çekti ve pek çok araştırmacının, akademik merkezlerin ve siyasi kurumların araştırma dosyalarında en önemli problemlerden biri haline geldi. Bunun neticesinde olguyu, çeşitli yönleriyle ele alıp tahlil etmeye çalışan pek çok kitap, makale ve incelemeler yayınlandı ve konu etrafında fikri ve siyasi toplantılar düzenlendi.

Bu çalışmadaki asıl amacımız, vakıa ile ilgili batılı araştırmacıların yaptığı bir kaç araştırmanın tahlil ve değerlendirmesini yapmaktır. Batılı akademisyen ve politikacıların; kaynakları ve sebepleri, değişkenleri ve özellikleri, etkileri ve sloganları, bugünü ve geleceği bakımından bu olguya bakış açıları ve tavırları, ancak bu konudaki eserlerini incelemek suretiyle ortaya konabilir.

Bu çalışmalara aşağıdaki metodik ilkeler ışığında bakmak gerekir:

*Bu makalenin Arapça orijinal metni, Minberü'l-Hivâr adlı derginin 25. sayısında (1992), 6-44 sayfaları arasında yayınlanmıştır. Makale, bu olgunun, özellikle, Arap ülkelerindeki durumunu ele aldığından ülkemizdeki işaretleri ve yansımaları konusunda eksiktir. Bu eksikliği gidermek için yapılacak ciddi araştırmalara acilen ihtiyaç vardır. (Mütercim)

¹Bu çalışma aşağıdaki araştırmaların tahlil ve değerlendirmelerine dayanmaktadır:

-Altman, I. "Islamic Movements in Egypt" *Jerusalem Quarterly*, 10 (1979), s.87-106.

-Bari, Zohural. "Impact of Iranian Revolution on the Movement of Islamic revival in Arab East" *International Studies*, 3 (1986), s.39-55.

-Berger, M. *Islam in Egypt: Social and political aspects of Popular religion*, (New York: Cambridge Univ. Yayını, 1970).

-Bill, A.James "Resurgent Islam in Persion Gulf" *Foreign Affairs*, cilt: 63, No: 1 (1984).

-Bortwick, M.Bruce. "Religion and Politics in Israel and Egypt" *Middle East Journal*, cilt: 33, No:2, s. 145-163.

-Cudsi, S. Alexander. "Islam and Politics in the Sudan", *Islam in the Political Process*, -editör P. James Piscatori- adlı kitabın içerisinde, (Cambridge: Cambridge Univ Yay. 1983), s.36-56.

-Carrol, G. Terrance. "Islam and Political Community in the Arab World", *International Journal of Middle East Studies*, 18 (1986).

-Davis, Eric. "The Concept of Revival and Study of Islam and Politics", *The Islamic Impulse*, -editör F. Barbara Stowaser- kitabı içerisinde, (London: Croom Helm 1987), s.37-58.

-Dekmejian, R.H. "The Anatomy of Islamic Revival: Legitimacy Crises, Ethnic Conflict and the Search of Islamic Alternatives", *Middle East Journal* c: 34, No: 1 (1982), s.1-12.

-----"The Islamic Revival in the Middle East and North Africa", *Current History*, 456 (1980), s.169-179.

-----"Fundamentalism in Islam: Theories, Typologies and Trends", *Middle East Review*, c: 17, No: 4, (1985), s. 28-33.

-----*Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World*, Syracuse: Syracuse Univ yayını 1984.

-Esposito, J. I. *Islam and Development: Religion and Sociopolitical Change*, Syracuse: Syracuse Univ. Yayını, 1980.

-----*Voces of Resurgent Islam*, (New York: Oxford Univ Yayını 1983).

-----*Islam and Politics*, (Syracuse: Syracuse Univ Yayını 1983).

-Gilsenan, Micheal. "Popular Islam and the State in Contemporary Egypt", *State and Ideology in the Middle East and Pakistan* - editörler: Fred Halliday ve Hamza Alevi- kitabı içerisinde (London 1988), s.167-190.

-Griffith, W.E. "The Revival of Islamic Fundamentalism: The Case of Iran", *International Security*, 4 (1979), s. 132-138.

-Hinnebush, A. Raymond. "The Islamic Movements in Syria: Sectarian Conflict and Urban Rebellion in an authoritarian Populist Regime", *Islamic Resurgence in the Arab World* - editör A.E. Hilal Desouki- kitabı içerisinde (New York 1982) s.138-169.

-Hudson, C. Michael. "The Islamic Factor in Iraqi and Syrian Politics", *Islam in the Political Process* - editör P. James Piscatori- kitabı içerisinde (Cambridge 1983, s.13-98).

1- Bu incelememizde tahlil ve değerlendirme konusu olan ilmi materyal, vakıayı bizzat ele alan pek çok kitabın yanısıra, batılı periodiklerde yayınlanmış makaleler ve yabancı dilde yayınlanan bir çok kitabın bazı bölümlerinden oluşan 47 araştırmayı kapsamaktadır.¹

2- İslâmî Uyanışla ilgili Fransızca ve Almanca gibi diğer dillerde yayınlanmış çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen biz sadece İngilizce çalışmalardan bazılarıyla yetindik. Bunlara ilaveten, iki adet Arapça incelemeye de müracaat ettik.

Biz, İngilizce araştırmaları, onlardaki değerlendirme ilkelerini ve önyargıları benimseyemediğimiz için değil, dil sorunu ve kolayca ulaşılabilmemiz dolayısıyla seçtik.

3- Seçtiğimiz bu araştırmalar, vakıayı tahlil, ele aldığı coğrafi bölge bakımından, çeşitlilik arz etmektedir. Bir kısmı, olguyu genel olarak ele almakta, diğer bir kısmı, tamamen Ortadoğu'da veya Arap dünyası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra, olguyu, devletler bazında ele alanlar da vardır.

4- Araştırmamızda, tahlil ve değerlendirme konusu incelemelerin ilmi ve teknik manada tahlili yapılmayacak, sadece sözü edilen vakıa ile ilgili bu eserlere yansımış eğilimlerin tesbiti ve özetlenmesi üzerinde durulacaktır.

Bu çalışma, iki kısma ayrılmakta olup, birinci bölümde, pek çok farklılıklar dikkate alınarak, bazı batılı araştırmalarda ele alınan diriliş olgusu tahlil edilmekte, ikinci bölümde ise, zayıf ve güçlü noktalarını aydınlatmak amacıyla bunların eleştirisi yapılmaktadır. Son olarak da sorgulamalar ve problemler dikkate alınmaksızın, bu konudaki Arapça çalışmaların niteliği ortaya konulmaktadır.

I. BÖLÜM

BATILI ÇALIŞMALARDA İSLÂMÎ UYANIŞ OLGUSUNUN TAHLİLİ

Batılı çalışmaların İslâmî diriliş olgusuyla ilgili ele aldıkları konuları beş grupta toplamak mümkündür:

1- Vakıayı tanımlamak için kullanılan kavramlar,

2- Vakıanın işaretleri ve yansımaları,

3- Vakıanın yorumlanması,

4- Bu vakıanın parçalarından biri olarak siyasî İslâmî cemaatlerin tahlili,

5- Vakıanın değerlendirilmesi ve geleceği.

Bu çalışmada, bu beş temel konuyu, detaylarına girmeden ele alacağız.

-Jansen, G.H. *Militant Islam*, (New York: Harper 1079)

-----Islamic Fundamentalists: Islamic Resurgence or decadence?, *The Islamic Review* c: 2, (1981).

-Keddie, R. Nikki. "Islamic Revival in the Middle East: A Comparison of Iran and Egypt", *Arab Society: Continuity and Change* (London: Croom Helm, 1985), s.65-82.

-Kepel, Gilles. *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet and Pharoan* (Los Angeles: California Univ. yayını 1985).

-Lawrance, B.Bruce. "Muslim Fundamentalist Movements: Reflections towards a new approach", *The Islamic Impulse* adlı kitabın içinde s.15-36.

-Lewis, Bernard. "The Return of Islam", *Middle East Review*, 12 (1979), s.17-23.

-----"Islamic Political Movements", *Middle East Review*, cilt: 18 No: 4 (1985), s.23-37.

-Liebesny, J. Herbert. "Judicial Systems in the Near and Middle East Evolutionary Development and Islamic Revival", *Middle East Journal*, C: 37, No: 2 (1983).

-Manson, Henry. "The Social Base of Islamic Militancy in Morocco", *Middle East Journal*, c: 40, No: 2 (1983).

-Macintyre, R. Ronald. "Saudi Arabia", *The Politics of Islamic Reassertion*, -editör Muhammed Eyüp- kitabı içerisinde (New York: St. Martin'b 1981), s.1-29.

-Mayer, E. Ann. "Islamic Resurgence or New Prophethood: The Role of Islam in Qadhadafi's Ideology", *Islamic Resurgence in the Arab World* kitabı içerisinde, (New York 1982), s.196-220.

-Nash, Manning. "Fundamentalist Islam: Reservoir for Turbulence", *Journal of Asian and African Studies*, 1-2 (1984), s.37-79.

-Ochsen, Wald William. "Saudi Arabia and Islamic Revival", *International Journal of Middle East Studies*, c: 13, No: 3 (1981), s. 271-286.

-Pipes, D. "This World is Political: The Islamic Revival of Seventies", *Orbis*, 24 (1980), s.17-39.

-Rabinowitch, I. "The Islamic Wave", *Washington Quarterly*, 1 (1979), s. 139-143.

-Sivan, Emmanuel. *Redical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*, (New Haven Yale Üniversitesi Yayını, 1985).

-Springborg, R. "Egypt Syrie and Iraq", *The Politics of Islamic Reassertion*, (New York 1981) kitabı içerisinde, s.30-52.

-Segre, V. Dan ve Szyliowicz, S. Joseph. "The Islamic Revival", *Washington Quarterly*, c: 4, No: 2 (1981), s.126-137.

-Taylor, R. Alan. "The Political Psychology of Islamic Resurgence in the Middle East", *American-Arab Affairs*, No: 4 (1983), s.120-131.

-Tessler, M.A. "Political Change and Islamic Revival in Tunisia", *Magreb Review*, c: 5 (1980), s.8-19.

-Vatikiotis, P.J. "Islamic Resurgence: Artical View", *Islam and Power* -editörler S.A. Cudsi ve A.E. Hilal Dessoki- kitabı içerisinde (London: Croom Helm 1981), s.169-187.

-Vatin, Claude. Jean "Revival in Magreb: Islam is an Alternative Political Language", *Islam and Power* (London 1981) kitabı içerisinde, s. 221-257.

-----"Religious resistance and state Power in Algeria", *Islam and Power* kitabı içerisinde, s. 119-157.

-----"Popular Puritanism versus. State Reformism. Islam in Algeria", *Islam in the Political Procces* (Cambridge 1983), kitabı içerisinde, s. 98-122.

-Warburg, R. Gabries. "Islam and Politics in Egypt, 1952-80", *Middle Eastern Studies*, cilt: 18, No: 2 (1982), s. 131-157.

-Walt, Suzan. "Islamic Appeal in Tunisia", *Middle East Journal*, c: 40; No: 4 (1986).

-Alan, Rosilian. "el-Harekat'ül-İslamiyye İadetün İi Teşkilî's-Sahvetî's-Siyasiyye fi Mısır", *en-Nizamû's-Siyasiyyî'l-Mısır: et-Tegayyûr ve'l-İstımar* (Kahire 1988)- editör Aliyüddin Hilal-Kitabı içerisinde s.985-1040.

-Fransuva, Burga. "et-Teyyarat'ül-İslamiyye fi'l-Mağrib'l-Arabi", 15-18 Ocak 1988'de Kahire'de düzenlenen", Arab Ülkele- rinde yeni Siyasî Değişmeler adlı sempozyuma sunulan tebliğ.

1- VAKIYI TANIMLAMAKTA KULLANILAN KAVRAMLAR

Batılı kitaplar ve incelemeler, araştırma konusu olguyu tarif ve onun sosyal yapısını oluşturan şahısları veya üyeleri tanımlamak için çok sayıda kavramı içermektedir. Olgu İslam dini ile de alakalı olduğundan, onlar, batılı araştırmacıların İslam için kullandıkları bir grup sıfat ve niteliği de ihtiva etmektedir. Bu sebeple, bu çalışmalarda kullanılan kavramları üç ayrı başlık altında ele alacağız.

a- İslamı Tanımlamak İçin Kullanılan Kavramlar.

Bunlar arasında, kullanılan kavramlardan bazılarını örnek olarak, şöyle sıralayabiliriz: Siyasi İslam (Political Islam/الاسلام السياسي); bu kavramla, ister iktidarın, ister muhalefetin, siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için İslam'ı tanımlama üslupları, hareket noktaları kastedilmektedir. Sosyalizmin tatbik imkanlarını içeren ve modernizmle çelişmeyen İlerici İslam (Progressive Islam/الإسلام التقدمي). İslam'ın içerdiği devrimci prensib ve ilkelerden hareketle, İslam dünyasında hakim olan siyasi ve fikri yapıda köklü değişiklikler gerçekleştirmeye çalışan Devrimci İslam (Revolutionary Islam / الإسلام الثوري). Radikal İslam (Radical Islam / الإسلام الراديكالي) kavramı da devrimci İslam kavramına yakın anlamda kullanılmaktadır. Aynı şekilde bu eserler, çoğunluğun nazarında hakim olan bir İslam tasavvurunun kastedildiği Halk İslamı (Popular Islam/الإسلام الشعبي). Tabanın İslamı (Islam from Below/الإسلام من أسفل) veya Çoğunluğun İslam'ı (Islam of Masses/إسلام الجماهير) kavramlarını da içermektedir. Siyasi meşruiyet kazanma ve bunu desteklemek için siyasi yönetimlerin İslam'a karşı tavırları, onu kullanma şekilleri ve bu konuda oluşturdukları müesseselerin kastedildiği Resmî İslam (Official Islam/الإسلام الرسمي) veya Tavanın İslamı (Islam from up/الإسلام من أعلى) gibi kavramlara da yer verilmektedir. Bunların yanısıra, ilmi gerçekler, modernizm ve laiklikle çelişen ve maziye dönmenin gerekliliğini savunan Geleneksel İslam (Traditional Islam/الإسلام التقليدي), çağdaşlaşma ilkelerini içeren ve onun neticelerini reddetmeyen, gerçekte İlerici İslam'a en yakın Modernist İslam (Modernist Islam/الإسلام التحديثي), kavramlarına da yer verilmektedir. Bazı batılı araştırmacılar da İslam'ı sınırlı bir bölge açısından ele alarak, Ortadoğu İslamı (Islam of Middle East/إسلام

الشرق الأوسط) kavramından bahsetmekte ve bu bölgenin en önemli özelliğinden olarak din ve devlet işlerinin iç içeliği üzerinde durmaktadırlar. Bu arada İslam'la, mesala İslamî uyaniş gibi belirli bir olguyu birbirine karıştırırlar da vardır. Bazı yazılı neşriyat ise, Uyanış İslamı'ndan (Resurgence Islam/إسلام الصحوّة) söz etmektedir. Bu araştırmalar son olarak da, Silahlı, Direnişçi veya Savaşçı İslam (Militant Islam / الإسلام المسلح (أو النضالي أو القتالي) kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla, mevcut düzeni tekfir eden ve onu Cahilliye düzeni olarak tanımlayan, inkılapçı bir fikri benimseyen İslamî cemaat ve örgütlerle, bunlardan bazılarının içinde yaşadıkları toplumları tekfir ederek, mevcut nizama yıkmaya ve yerine sahilik iki kaynak Kur'an ve Sünnet'ten hareketle, kendi düşündükleri şekilde, yeni bir İslam toplumu kurmak için güç ve şiddete baş vurma gayretlerine işaret edilmektedir. Bu kavrama yakın olarak, evvela, İslamî cemaatlerle şiddet, daha sonra İslam'la şiddet arasında bir organik bağ kurularak, İslamî Şiddet (Islamic Violence/العنف الإسلامي) kavramı da kullanılmaktadır. Bazı araştırmalar, bu kavramlara ilaveten İslam'ın pek çok tanımını da içermektedir. Şöyleki; İslam, bize miras bırakılmış bir din, Allah'ın iradesine uygun bizatihi bir tasarruf, mükemmel bir kişilik bilinci, uygarlık, insan hayatı için kapsamlı bir sistem ve ideoloji, hem ahlaki hem fikri bir ekol, İslam dünyasında şahsiyetin kaynağı veya kapsamlı bir kültür ve büyük bir medeniyet şeklinde tarif edilmektedir. Araştırma konusu olgunun çeşitli cephelerini tanımlayan bu kavramlar, şu veya bu araştırmacının olaya bakışı ve görüş açısı itibarıyla farklılık arz etmektedir. Bunlar, gizli-ideolojik ve ön yargılı pek çok değerlendirmelerle doludurlar. Bu araştırmaların İslamî diriliş olgusunu ele alışlarını, değerlendirme bölümünde, tafsilatlı bir biçimde sunacağız.

Aynı şekilde batılı araştırmalar, İslam'ı, kendi içinden değil de dışından kaynaklanan ölçüleri dikkate alarak, düalist bir açıdan da tasnif etmektedirler.

Bazı İslamî güç ve akımlarının çağdaşlaşma faaliyetlerine karşı takındıkları tavra göre; İslam, Geleneksel İslam ve Modernist İslam, değişim ve bunun yöntemlerine göre; Radikal veya Devrimci İslam, Muhafazakar veya Geleneksel İslam, İslamî sosyal güçlere

göre; Seçkinlerin İslamı, Resmî İslam, Tavanın İslamı-Çoğunluğun İslamı, Halk İslamı, Tabanın İslamı şeklinde tasnif edilmektedir.

b- İnceleme Konusu Olguyu Tanımlamada Kullanılan Kavramlar

Batılı araştırmacılar, bu olguyu tanımlamak için İslamî uyanış (Islamic Resurgence/الصحوۃ الإسلامية), İslamî Diriliş (Islamic Revival/الإحياء الإسلامي), Direnişçi veya Silahlı İslamî Cemaatler (Militant Islamic Groups/الإسلامية النضالية أو المسلحة), Yeni İslamî Köktencilik (New Islamic Fundamentalism/الاصولية الإسلامية الجديدة) gibi pek çok kavramı kullanmaktadırlar. Bazı batılı yazarların, bu olguya engel olma veya değerini azaltma teşebbüsünde bulunmaları yüzünden, İslamî Kızgınlık (Islamic Anger/الغضب الإسلامي) ve Dinî Aşırılık (Religious Extremism/الهيأج الديني) gibi kavram ve tabirler ortaya atıldı. Bu arada olguyu, Yeniden İslah (New Orthodoxy/الاصلاح الجديد) veya sadece Yeniden İslam'a dönüş (Return of Islam/عودة جديدة للإسلام), İslamî Öğretimin Uyanışı (Revival of Islamic Teaching/إحياء للتعاليم الإسلامية) veya Dinî Bilincin Artması ve İslamî Kavramlardan Oluşmuş Özgün Kimlik (Self Identification in Religious Terms/زيادة في الوعي الديني) (قيمه لسياسات لملصحيات قيت اننا قيرها) olarak görmek isteyenler de vardır. Bu olguyu halklar veya uluslar seviyesinde kullananlara göre; Halkçı Dinî Uyanış (Popular Religious Revival/صحوۃ دينية شعبية), siyasi bir olgu olarak değerlendirenlere göre ise; mevcut yönetimlerin veya muhalefet güçlerinin, siyasi çekişme çerçevesinde, iktidar için güç ve meşruiyet dayanakları bulmada dine sığınmanın artışı ifade eder. Neticede bu, İslamî Siyasî Diriliş (Islamic Political Revival/صحوۃ سياسية إسلامية) olarak ortaya çıkmıştır. Meseleyi kavrayamayan bazı batılı araştırmacılar ise, bunun İslamî bir uyanış mı, yoksa seçkin sınıfın savunduğu bir çeşit yeni peygamberlik mi (Islamic Resurgence or New Prophethood/صحوۃ إسلامية أم نبوءة جديدة) olduğu sorusunu sormaktadırlar.

c- Bu Olgunun Sosyal Bünyesini Oluşturan Üyeleri Tanımlamada Kullanılan Kavramlar

İslamî diriliş olgusunu tanımlamada kullanılan kavramlara bağlı olarak, onun bünyesini oluşturan üyeleri tanımlamada kullanılan kavramlar da artmıştır. Tahlilini yaptığımız araştırmaların pek çoğunda en çok kullanılan kav-

ramlar arasında, Müslüman Köktencilik (Muslim Fundamentalists/الأصوليون الإسلاميون) kavramı bulunmaktadır. Bu kavramla, İslamî ilkelerin tatbik edildiği ideal bir dönem olması itibarıyla, Hulefa-i Raşidin dönemine benzer İslamî bir yönetim kurmaya çalışan şiddet yanlıları kastedilmektedir.

Bruce B. Lawrence, İslam tarihinde delaleti olmaması yüzünden, "köktencilik" (Usuliyye) kavramını tenkid etmiştir. Çünkü ne geçmişte ne de günümüzde kendisine böyle bir isim kullanan hiç bir İslamî cemaat veya hareket bulunmadığı gibi Fundamentalist kavramının Arapça'ya tam tercümesi de yapılamamıştır. Ayrıca "Usuliyye" kavramı da, Kur'an ve Sünnet'te bulunmamaktadır. Bütün bu sebeplerle, o, bu kavramın kullanılmaması gerektiğini iddia eder.²

Buna karşın, bu kavram batıda siyasiler ve araştırmacılar tarafından tercih edilerek kullanılmaya devam etmektedir. Burada, bazı batılı araştırmacılar, Silahlı İslamî Cemaatler'i (Militant Islamic Groups/جماعات إسلامية مسلحة) temsil eden İslamî milisler (Islamic Militant/مناضلين إسلاميين أو مسلحين) veya İslamî Direnişçiler'i (Islamic Resistance/مناضلين إسلاميين) veya İslamî Direnişçiler'i (Islamic Resistance) itibarıyla, bazı cemaat ve örgütlerin üyelerine, Fundamentalistler kavramını kullanmaktadırlar. Bu, onların, mevcut nizama ilişkilerinde bir üslup olarak, şiddet ve güç kullandıklarına veya onların, İslamî Uyanış Hareketini oluşturduklarına işaret etmektedir. Aslında bunlar, İslam zemininden doğan, mevcut yönetimlerin siyaset ve uygulamalarına karşı, toplumlara bir safta birleştirmeyi hedefleyen ve bu nizamlarla ilişkilerde şiddetli bir yol olarak kullanan protestocu sosyal hareketlerdir.

Batılı araştırmacılar, bu cemaatlerin üyelerini tanımlamada, bunlara ilaveten daha pek çok kavram kullanmaktadırlar. Örneğin; Gelenekçiler (Traditionalist/التقليديون), İslamî Modernistler (Islamic Modernists/التحديثيون الإسلاميون), Şiddet taraftarları (Extremists/المتطرفون), Selefiler (والسلفيون). Dolayısıyla, bu araştırmalar müslüman ve İslamî kavramlarını birbirinden ayırdılar. Birincisi; İslam dinini benimseyen ve İslamî kimliğe sahip olan kişiye, ikincisi ise, hareket hedefleri arasında İslamî devlet kurma fikrine sahip kişiye karşılık olarak kullanılmaktadır.

²Bruce B. Lawrence, "Muslim Fundamentalist...", *The Islamic Impulse* kitabı içerisinde, s. 15-20.

Kısacası, batılı çalışmalar İslam dinini ve İslamî diriliş olgusunu ve bu İslamî Örgüt ve Cemaatlere mensub olan üyeleri tanımlamada pek çok kavram ve tabirler kullanılmaktadır. İkinci bölümde bunlardan bazısının tenkid ve değerlendirmesini yapacağız.

2- İSLAMİ DİRİLİŞ OLGUSUNUN GÖSTERGELERİ VE YANSIMALARI

Batılı çalışmalarda ve incelemelerde, İslamî uyanışın halk ve resmi düzeyde, siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri olmak üzere, pek çok işaret ve yansımaları ele alınmaktadır.

Resmi politika düzeyinde uyanışın yansımaları, mevcut yönetimlerin, İslam'ı meşruiyetlerinin bir kaynağı olarak kullanmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu metodlar arasında, İslamın yasama (teşri') ve idarenin (hüküm) temel kaynağı olduğunu ve beşeri kanunların İslam dini ile çelişmediğini vurgulama vardır. Bu yönetimler, çoğu zaman, bazı fikri eğilimlerine, politikalarına ve kararlarına naslardan (Kur'an ve Sünnet) dini gerekçeler bulmaya yönelmektedirler. Mesela; Batı tarzı sosyalizm İslamla çelişmez, bilakis, onun temellerinden birini temsil eder. Bu yüzden Mısır ve İsrail arasındaki barışa da nass ve uygulama düzeyinde İslam'dan bir dayanak aranmıştır. İslam şeriatının tatbiki ve bunun için objektif şartların oluşturulmasının zorunluluğuna dair konuşmaların artması da, İslamî uyanışın, resmi düzeydeki yansımalarındandır. Nitekim, Numeyri, Sudan'da mevcut nizamı devirmeden şeriatı tatbik etti. Bu yansımardan biri de, bazı yönetimlerin, şahsî düzeyde, İslam'a bağlılığı ifade eden bazı ahlaki tabirlere aşırı ihtimam göstermeleridir. Bu yüzden, bazı İslam ülkelerinde, basın yayın organlarında, dini konulara tahsis edilen alan genişledi ve bazı yönetimler dini konulara daha fazla önem vermeye yöneldiler. Bunların başında, cami yapımına maddi yardımlarda bulunmak, dini toplantılar düzenlemek, cami imamı ve vaizler yetiştirecek dini kurumlar inşa etme faaliyetleri gelmektedir. Aynı şekilde bazı yöneticiler, bir kısım İslamî cemaatleri destekleyerek, solcu güçlerin ve örgütlerin nüfuzunun büyümesine darbe vurmak için onların faaliyetlerine göz yumdular.

Dış politika düzeyinde bu diriliş, özellikle İslam Konferansı çerçevesinde, İslam ülkeleri

arasında dayanışma ve işbirliğinin artması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Halk düzeyinde ise, bu dirilişin yansımaları, pek çok İslam ülkesinde, İslamî cemaatlerin, özellikle üniversitelerde kendini göstermesi ve artması şeklinde görülmektedir. Örneğin; bu cemaatler 1975-1979 yılları arasında, Mısır Üniversitelerinin çoğunda, öğrenci birlikleri seçimlerini büyük çoğunlukla kazandılar. Aynı şekilde bunlar, bazı İslam devletlerindeki ekonomik, sosyal ve siyasi duruma eleştirilerini artırarak, mevcut nızamlara karşı red ve protesto faaliyetlerinde bulunmaya başladılar. Temelinde mevcut nizamı yıkarak yerine Kur'an ve Sünnete dayalı bir toplum kurmak için silahlı güç ve şiddete dayalı inkılapçı bir görüşü benimseyen bazı siyasi İslamcı örgüt ve cemaatlerin etkilerinin artması da diriliş olgusunun, bu seviyedeki yansımalarından birisidir.

Siyasi İslamcı örgütler, İslam devletlerinde mevcut nızamlara karşı ciddi bir tehlike arz etmeye başladılar. Mevcut nizamların meşruiyetlerine karşı şüpheler oluşturularak bunlara karşı hem protesto bayrakları açtılar, hem de meydan okumaya başladılar. Bunlardan bazıları, İran'daki şekliyle İslamî bir modelin kurulmasını istediler.

Dini prensiplerin uygulanması ve İslamî ilkelere bağlılık düzeyinde bu olgunun yansımaları ise; İslam devletlerinde geniş sosyal çevrelerde, kadın için "Hicab", erkek için "Cilbab" gibi İslamî kıyafetler şeklinde kendini gösterdi. Bunun yanısıra sakal bırakma olgusu ve mescedlere rağbet arttı. İlmi kurumlarda ve genel mekânlarda karşıt cinslerin karışmasını engellemek için harekete geçildi. Açıklığın, sosyal ve ahlaki bozulmanın yansımaları reddedildi. Bunun yanısıra hayır politikaları, zekat fonları, İslamî şirketler ve bankalar gibi, İslamla bağlantılı veya ona nisbet edilen pek çok sosyal ve ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması ve bunlardaki artış da bu yansımalar arasında sayılabilir. Batılı araştırmalarda ortaya konulan İslamî dirilişin işaret ve yansımaları dışında, acaba, bu çalışmaların gözardı ettiği başka boyutlar ve yansımalar var mı? Bu sorunun cevabı ikinci bölümde gelecektir.

3- İSLAMİ UYANIŞ OLGUSUNUN YORUMU

Batılı inceleme ve araştırmalar bu olguyu yorumlamada, iki grup sebep üzerinde dururlar. Birinci grup; İslam devletlerinde ekono-

mik, sosyal, siyasi, kültürel ve dinî konularla ilgili iç, ikinci grup ise; bu devletlerin uluslararası ve bölgesel çevreleriyle ilgili dış sebep ve amillerden oluşmaktadır.

Bu iki gruptan her birini biraz tafsilatlı olarak sunmak istiyoruz.

a- İslâmî Uyanış Olgusunun Dahili Sebepleri

Bu bölüm siyasi konuları ilgilendiren sebepleri kapsamaktadır. Bunların başında İslam ülkelerinin çoğunda, siyasi yönetimlerin, kalkınma, millî bağımsızlığın korunması, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, kültürel değerlerin yaygınlaştırılması görevini yerine getirmede başarısız olmaları ve bu nedenle de meşruiyetin temellerini ve kaynaklarını güçlendirmede zayıf düşmeleri gelmektedir. Bu sebeple, geniş halk kitleleri, sınırlı etkinliğe sahip, meşruiyetini kaybetmiş bu yönetimlerin politika ve icraatlarına karşı, özellikle de, bu yönetimlerin meşruiyetine dayanak bulmak ve bunları sağlamlaştırmak için karikatürük bir şekilde İslam'ı kullanmaya yönelmelerine bir protesto olarak İslam'ı bayraklaştırmaya başladılar. Bu arada İslam, mevcut nizamların gücünü kuvvetlendirme aracı ve halk güçlerinin ise, meydan okuma ve protesto aracı olarak kullandıkları iki tarafı kesen bir bıçak haline geldi. Bu bağlamda, bazı batılı araştırmalarda, resmi İslamla halk İslamı'nın, tavanın İslamı ile tabanın İslamı'nın arası ayrılmaktadır. Nitekim İslam devletlerinde, yönetim biçimi olarak tek kişi yönetimi ve diktatörlük olgusu yaygınlaştı ve neticede aracı kurumlar zayıflayarak yok oldu. Kendilerini barışçı olarak tanıtmaya imkanı verecek kurumlar oluşturmada, bu İslamî güç ve akımlara müsamaha gösterilmemesi ve diğer bazı hususlar, bazı İslamî akım ve güçleri, bu mevcut düzenleri yıkmak için şiddet kullanmaya itti. Buna karşılık, bu eğilim İslam dünyasındaki mevcut yönetimleri, iktidarının devamını garanti altına almak için güç ve zor kullanmaya sevketti. Böylece ister İslamî olsun, ister olmasın, bütün muarızların faaliyetleri suç kabul edilerek; onların güçlerine ve büyüyen rollerine darbe vurmak için pek çok kuvvete dayalı polisiye tedbirlere baş vurdular. İşte bu durum bazı güçlerin şiddetli tepkilerine sebep oldu.

Liberal Demokrasi ve Sosyalizm ve Marksizm gibi batı İdeolojilerinin ve bunlarla bağlantılı İslam dünyasındaki modernleşme ve

kalkınma tecrübelerinin başarısızlığı, İslamî uyanış için çok önemli bir etken olarak görülmektedir. Çünkü aktif uygulamaların beraberrinde getirdiği bu fikri ve itikadi kanaat, Arap ve İslam gerçeğinde kesin başarısızlığa uğrayan ithal fikir ve ideolojilere bir alternatif olarak İslam'ı teklif etmesi sebebiyle, İslam devletlerindeki müslüman kesimlerde iyice kökleşti.

Bu arada diriliş olgusunun, İslam devletlerindeki ekonomik ve sosyal konularla alakalı olan iç sebepleri de vardır; tabakalar arasındaki uçurumun artması, sosyal hareketlilik imkanlarının zayıflaması, sosyal zıtlıkların ve bozuklukların korkunç bir şekilde büyümesi, politik ve idari bozulmanın her tarafa yayılması, ahlak ve fazilete teşvik eden İslamî prensiplere ters düşen yeni ahlakî değer ve ölçülerin çoğalması vs... Bütün bu amiller, bazı İslamî güç ve akımların, İslam'ı müslüman toplumların karşı karşıya bulunduğu, çeşitli sorunların çözümünü içeren, kapsamlı bir hayat nizamı olarak ileri sürmelerine sebep oldu. Açık, net ve kolay anlaşılır olması, adalet ve eşitlik kavramları üzerinde yoğunlaşması sebebiyle, İslamî mesaj, mevcut nizamların siyasetlerini, icraatlarını ve programlarını fiilen ve sözle reddeden aktivistlerle (Harekiyyun) İslamî uyanışa olumlu bakan destekçileri arasında geniş taban buldu.

Bazı batılı araştırmacılar ise, İslamî diriliş hareketinin, İslam dünyasındaki fikri, sosyal değerler, günlük davranışlar, ekonomik ve kalkınma politikaları düzeyinde, batılılaşma ve laikleşme faaliyetlerinin artmasına bir tepki olarak ortaya çıktığına dikkat çekmektedirler. Bu durum, kendilerine göre, akide, kültür, medeniyet ve kimlik kaynağı olan İslam dini yerine, batı modeli üzere modernleşme faaliyetleri tehlikesine toplumsal duyarlılığın artması ile sonuçlandı. Bu bağlamda İslamî diriliş olgusu, İslam ülkelerinin pek çoğunda yönetici bazı seçkinlerin, bazı sosyo-kültürel batıcı güçlerin ve kesimlerin benimsediği batılılaşma faaliyetleri ve politikaları yüzünden, karalama ve kötülemelerle karşı karşıya kalan İslamî kışkılığın savunulmasından başka bir şey değildir.

Diğer yandan İslamî diriliş olgusunu, pek çok İslam devletinde, köylerden kalkınma ve modernleşme çabalarının sürdürüldüğü şehirlere yapılan büyük göç olgusuna indirgeyenler de vardır.

Modernleşme politikalarının çirkin gösterilmesi, etkin olamaması, üretim ve hizmet birimlerinin zayıflığı sebebiyle, bu şehirler, daha iyi hayat şartları bulabilmek için akın akın gelen bu yeni göçmenlerin isteklerine cevap vermede yetersiz kaldı. Bu yüzden, bu göçmenler kenar köylerde ve gecekondualarda yaşadılar, ancak yalnızlık, yoksulluk ve yokluklarla karşı karşıya kaldılar. Bu sebeple bunlar, bir emniyet duvarı olarak ve ekonomik, sosyal durumlarına bir çeşit protesto olarak İslam dinine sığındılar. Böylece mescid, bu şehirlerde bir güven kaynağı haline geldi. Bu nedenle olsa gerek, bazı araştırmacılar, faal İslam cemaatleri ve hareketlerinin çoğu kere şehirlerin, özellikle gecekondu ve kenar mahallelerinde yoğunlaştığını ileri sürdüler.

Bunlara ilaveten, bu olgunun artışı, İslam'a muhalif liberal ve solcu güçlerin zayıflaması şeklinde tefsir eden bazı batılı araştırmacılar da vardır. Bu güçlerin, şehirlerde yerleşmesi, sosyal dayanaklarının zayıflığı, örgütsel çerçevenin bozukluğu ve kullandığı siyasî mesaj dilinin anlaşılabilir oluşu, özellikle İslam'ın kurtarıcı gücünün yüceltiğinden doğacak bir değişikliğe çağırmakta olan İslamî cemaatlerin önündeki engelleri kaldırarak, geniş bir sosyal zemin kazanmalarına sebep oldu. Bu arada bazı batılı araştırmacılar, farklı fikri değişim isteyen, solcu örgütlerden daha ileri seviyede sloganlara sahip olan İslamî Cemaatlere, her kesimden vatandaşın özellikle, gençlerin fazla girmesinin sebebini araştırmaktadırlar.

Bazı incelemelerde, bu İslamî uyanışın yorumu bazı basit sebeplere bağlanmaya çalışıldı. Örneğin; bu uyanış, Hulcafa-i Raşidin örneği üzere sağlıklı bir toplumun kurulmasıyla ilgili bir dizi hayalin bir halkasından başka bir şey değildir. Veya sadece, karizmatik lider fikirlerine karşı bir tepkidir. Diğer yandan, bazı batılı çalışmalar, Libya'daki uyanışı, Albay Kaddafi'nin fikir ve icraatlarının bir ürünü olarak görmektedirler. Diğer bazı çalışmalar ise; bu uyanışa, meşruiyetini İslamî esaslara dayandırmak ve solcu güçlerin büyüyen güç ve etkisine darbe vurmak için, İslam devletlerindeki mevcut nizamların, bazı İslamî güçleri kullanma siyaseti olarak bakılmaktadır.

Bunun için, batılı bazı çalışmalar, çoğu kere, İslam ülkelerindeki siyasî yönetimler, şiddete başvuran bazı İslamî cemaatlerin or-

taya çıkışını bizzat körüklediği üzerinde durmaktadırlar.

Kısacası; batılı araştırmaların aksettirdiği şekilde, İslamî dirilişin iç sebepleri şunlardır: Batı modeli üzere kalkınma ve modernleşme krizi, bunun politik, ekonomik ve sosyal olumsuz te'sirleri, kimlik bunalımı ve meşruiyet sıkıntısı, fikri ve kültürel düzeyde batılılaşma krizleri... Burada, İslam, toplumunun çeşitli problemlerine çözümler üreten kapsamlı bir hayat nizamı, medeni ve kültürel kimliğin temel kaynağı, etkinlikten yoksuk ve meşruiyetini yitirmiş siyasî nizamların politika, uygulama ve icraatlarına bir çeşit protesto olarak sunulmaktadır.

b- İslamî Uyanışın Bölgesel ve Uluslararası Sebepleri

Bazı batılı çalışmalar, İslamî diriliş olgusunu, bölgesel ve uluslararası olmak üzere bir kaç sebebe indirmektedirler. Bunların başında İran'daki İslam devrimini görmektedir. Bu, bir çok yönden İslamî diriliş olgusunun tırmanmasında etkili olmuştur.

Bazıları da, İslamî diriliş 1967'de Mısır'ın İsrail karşısındaki yenilgisini ve bunun beraberinde getirdiği tepkilere indirgemektedirler. Bu yenilgi, Arap yönetimlere, laik ideolojilere, liderlerine ve müesseselerine vurulan güçlü bir darbeyi temsil eder. Yine bu yenilgi, geniş halk kitlelerinde sosyal kızgınlığın ve nefret dalgalarının artmasına sebep oldu. Bu özellikle, ilerici Arap nizamlarının zayıflığı ve devrimci sloganlarının iflasını ortaya çıkardı. Yenilginin asıl sebebinin İslam'ın doğru tatbikinden uzaklaşılması, fikir ve sistemlerin dışardan alınması olduğu şeklinde bazı akım ve unsurlarca yapılmış dini yorumlar, yenilgi sebebiyle ortaya çıkan sosyal gerginlikle aynı zamana rastlamaktadır. Bu yüzden, İsrail'e karşı koyabilmeyenin İslam'a dönmekten başka yolu yoktur. 1967 yenilgisinin, Mısır'daki olguyu yorumlamada önemli etkenlerden biri olmasına rağmen, Batılı araştırmalar, bu olgunun, İslam beldelerinde yayılmasında, Mısır olayının bir bulaşıcı mikrop rolü oynadığı üzerinde durmuşlardır.

Batılı araştırmalar, Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın Kudüs ziyaretini ve bunun neticesinde Camp David ve İsrail'le barış anlaşmasını imzalamasını, İslamî diriliş olgusunu tırmandıran sebeplerden biri olarak ileri

sürmektedirler. Enver Sedat, anlaşmaya varılması için ilk isteğin kendisi tarafından yapılmasının doğru olduğunu temellendirmek için İslam dinine yöneldi. Bunun üzerine İhvan-ı Müslimîn (İslamî eğilimli bir örgüt) Cemaati, Cihad Örgütü, Cemaat-ı Müslimîn vs. gibi bazı İslamî cemaatler, İsrail'le barış yapılması politikasına karşı çıkmaya başladılar. Neticede, bu ziyaret, Sedat döneminde, İslamî cemaatlerle yönetim arasında sürtüşme ve anlaşmazlık haline geldi.

Bu çalışmalar, İslamî uyanış vak'asının Ekim 1973'den sonra, bazı Arap devletlerin petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte artmaya başladığını zikretmektedirler. Bazen, Arap ve İslam dünyasında Suudi Arabistan'ın ekonomik ve politik ağırlığının artmasına da bağlanmaktadır. Petrol gelirleri, İslamî diriliş olgusunu bir çok bakımdan etkilemiştir. Suudi Arabistan, bazı İslam cemaatlerini desteklemeye yönelmiş ve İslam Konferansı Örgütü çerçevesinde, İslam devletleri arasındaki dayanışma anlaşmaları yoluyla daha etkin rol oynamaya başlamıştır. Diğer devletlerdeki İslamî cemaat üyelerinin ve petrol üreten Arap devletlerinde çalışan işçilerin, mensub oldukları cemaate gönderdikleri mallı destek ve bağışlar, bu cemaatlerin maddi harcamalarının finans edilmesinde büyük rol oynamıştır. Bazı batılı çalışmalarda yapılmış değerlendirmelerden birisi de; az da olsa, İslamî diriliş olgusunun, büyük devletler ve uluslararası şirketlerin İslam ülkelerindeki yayılmacı politikalarını devam ettirmelerine bir tepki olduğu şeklindedir. Bu yüzden, adı geçen hareketler, bağımsızlığın korunması ve asıl eksenini İslam'ın oluşturduğu medeni ve kültürel asaletin güçlendirilmesi fikrini yayarak mandacılığı, sahte batı demokrasisini reddetmektedir. Bunun akabinde, onlar, kendilerine yabancı olanı (batıyı) red çerçevesinde, tehdit altında bulunan kişiliklerini ve kimliklerini koruyabilmek için İslam'ı önermektedirler.

4- İSLAMİ CEMAAT VE HAREKETLERİN UYANIŞ OLGUSUNUN BOYUTLARINDAN BİRİ OLARAK TAHLİLİ

İslamî diriliş olgusunu ele alan batılı araştırmaların çoğu, dirilişin boyutlarından biri olarak mevcut yönetimlere red ve muhalefet bayrağı açan, Kur'an ve Sünnet'te olduğu şekliyle İslam'ın gerçek prensiplerine dayalı İslam toplumunu kurmak isteyen siyasi, aktif İslamî cemaat ve hareketler boyutu üzerinde

yoğunlaşmaktadırlar. Bu olguyu Arap olmayan İslam devletlerinde ele alan batılı araştırmaların varlığına rağmen, bu yoğunlaşmada esas itibarıyla en fazla nasibi, onun Arap ülkeleri ve İran'daki tahlili almıştır. Muhtemelen tahlil ve inceleme konusu edilen cemaat ve örgütlerin en başında, bu olgunun şekillenmiş hali olarak İran'daki İslam devrimi örneği, Mısır'da İhvan'ı Müslimîn Cemaat'i, Tekfir Cemaati, Hicret Cemaat'i ve Cihad Örgütü, Sudan'da İhvan-ı Müslimîn Cemaat'i, Tunus'ta İslamî Yöneliş Hareketi, Cezayir'de, Aleviyye Cemaati, Kıyame Cemaat'i, İbn Badıs Cemaati, İhvan Cemaati gibi bazı İslamî cemaatler, Irak'ta; Da'vet Partisi, Halıç ülkelerinde bazı şii azınlıklar ve Mağrib'de, İslamî Gençlik Cemiyeti ve bazı gizli cemaatler gelmektedir.

Batılı araştırmacılar ve yazarlar siyasi ve aktif İslamî cemaatleri ele alma çerçevesinde, pek çok boyut üzerinde durmakla beraber biz en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

a- Bu Cemaatlerin Sosyal Temellerinin Tahlili

Bununla üyelerin coğrafi konumları, öğrenim ve mesleki durumları, ekonomik ve sosyal seviyeleri kastedilmektedir. Bazı çalışmalar - bunlar arasında bilgi toplamada ve bunları tahlilde niceliksiz metodları esas alarak cemaatlerin muayyen durumlarını inceleyen eserler de vardır- bu konuda pek çok sonuca ulaşmışlardır. İslamî diriliş, esas itibarıyla şehirlerde özellikle de, bu şehirlerin etrafındaki kenar mahallelerde yaygınlaşmış medeni (kentsel) bir olgudur ve köylerden şehirlere göçenler, bu cemaatlerin sosyal bünyesini oluşturan asıl unsurdur.

Genç kesim -özellikle üniversite ve enstitü talebeleri- bu cemaatlerin sosyal yapısında ağır basmaktadırlar. Çünkü bu kesim, bu cemaatlerin omurgasını teşkil etmektedir. Bu incelemeler, bu cemaatlerin çoğunluğunun, ekonomik ve sosyal seviyeleri bakımından, bu devletlerdeki, aşağı tabakaya, küçük burjuvazi ve orta tabakanın alt kesimlerine mensub oldukları fikrine varmışlardır.

b- Bu Cemaatlerin Örgütsel ve Fikri Çerçevesinin Tahlili

Bu bölüm, İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu din ve devlet problemi, devletler ve siyasi birimlerin politikaları ve ideolojileri olarak batıya karşı tavır gibi temel problemler ve

sorunlardan başlayarak, Cemaatlerin fikri kaynaklarının tesbiti ve görüşlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bunun yanısıra ekonomik kalkınma, sosyal adalet ve toplumda kadının durumu gibi meselelere de yer verilmektedir. Bazı çalışmalarda, bu cemaatlerde yöneticilerin rolü ve konumları, yöneticilerle üyeler arasındaki ilişkinin şeklini ve bu alakanın demokratik, zorbalık veya diktatörlük olması itibarıyla hangi seviyede gerçekleştiğini tesbit için bunların örgütsel çerçevelerini tesbit etmektedirler. Buna ilaveten, bu cemaatlerin üye edinme yolları ve teknikleri ve bunlar arasındaki etkileşim ve alaka şekillerine de yer verilmektedir. Bu bağlamda, batılı araştırmacılar, kitapları çoğu İslamcı cemaatler için doğrudan, kaynak kabul edilen aktivist İslamcı pek çok düşünürün fikir ve düşüncelerinin tahlili üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu müfekkirlere arasında İbn Teymiye, Hasan el-Benna, Seyid Kutup ve Mevduđi bulunmaktadır. Diğer taraftan bu çalışmalar, Mısır'da Şükrü Mustafa (Cemaatli Müslimin), Muhammed Abdüsselam Ferec (Cihad Örgütü), Suud'da Cüheyman Uteybi, Tunus'ta Gannuşî vs. gibi pek çok İslamî Cemaat liderinin fikri benzerlikleri üzerinde durmaktadırlar. Günümüzdeki siyasi İslamî hareket ve cemaatlerin fikri kaynaklarını tahlil ve tesbit çerçevesinde batılı bazı çalışmalar, Suud'da Vehhabilik hareketi, Sudan'da Mehdilik hareketi, Libya'da Senüsillik hareketi gibi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan İslamî hareketlere işaret ederek bunları, günümüz İslamî hareketlerin geçmişteki tarihi uzantıları olarak ele almaktadırlar.

Batılı araştırmacılar, daha önce de işaret edildiği gibi, İslam aleminin karşı karşıya bulunduğu problemlerle ilgili siyasi İslamî cemaat ve hareketlerin görüş ve tavırlarına dikkat çekerek, pek çok neticeye varmışlardır. Bu cemaatler, İslamî bir zeminden hareketle İslam aleminin karşı karşıya bulunduğu ekonomik sosyal, siyasi, kültürel ve medenileşme ile ilgili sorunları nasıl çözeceğine dair yaratıcı görüşler, net düşünceler ve kesin programlar getirmeksizin, esas itibarıyla genel İslamî nazariye ve prensipler üzerinde yoğunlaşarak öncelikler listesine, mevcut siyasi nizamı devirmeyi koydular. Pek çok çalışma, bazı cemaatlerin sosyal ve ekonomik bazı problemlere has görüş ve düşüncelerinin olduğuna işaret etmiştir. Asıl meydan okuma siyasi problemlerde

düğümlemektedir. Bu cemaatlerin sunduğu siyasi nizamın ilkeleri nelerdir? Onun seçim işlemi nasıl tamamlanacak? Şûrâyı uygulamanın yöntemleri nelerdir? İslam ülkelerindeki siyasi partilerin ve zınlıkların durumu nedir? Bütün bu sualler, batılı çalışmaların tahlil ve araştırmasını yaptığı pek çok İslamî cemaat ve hareketin düşüncesinde açıklığa kavuşmamıştır. Bazı genel prensipleri istisna edecek olursak, Kur'an ve Sünnet, yönetim biçimi olarak belli bir sistemi önermemektedir ve ona asırlar ve toplumların farklılığına bakarak ictihad etmek için müslümanlara bırakılmış, dünyevi bir mesele olarak bakmaktadır. Fakat hangi nizam olursa olsun, şeriatin içerdiği şura, adalet, eşitlik, iyiliği emir, kötülüğe engel olma gibi genel ilkeleri şekillendirmesi gerekir.

Batılı çalışmalar, siyasi İslamî cemaat ve hareketlerde odak nokta olarak, liderlerin rolleri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bütün durumlarda üyelerle ilişkilerin temelini itaat ve bağlılığın oluşturması, bazı cemaatlerin, kendi içerisinde bölünme olgusunun ortaya çıkmasına engel olamadıysa da, pek çok İslam ülkesinde İslamî hareketlerin bölünmesi ve sayılarının artmasıyla neticelendi. Çoğu çalışmalar, özellikle mevcut nizamla çatışma halinde olan bazı cemaatlerin, üye kazanmada arkadaşlık, dostluk, yakınlık ve akrabalık ilişkilerinin önemi ve ehemmiyetine işaret etmektedirler. Diğer taraftan çeşitli İslam ülkelerindeki cemaatler arasındaki etkileşim ve etkilenme üzerinde durmaktadırlar. Örneğin; Hızbüt-Tahrir el-İslamî ve İhvanı Müslimin Cemaat'ının pek çok ülkedeki İslamî hareketlerle bağlantıları ve onlar üzerinde etkileri vardır.

c- Siyasi İslamî Cemaatlerin Faaliyet Çerçevelerinin Tahlili

Burada bu cemaatlerin mevcut nizam ve İslam devletleri ile alaka şekilleri, onlarla ilişkilerindeki strateji ve taktikleri belirlenmektedir. Bu çalışmalar, siyasi, İslamî cemaatlerle hakim yönetimler arasındaki ilişkilerde bir yol olarak şiddet ve kuvveti ön plana çıkarmaktadırlar. İslamî cemaatlerin uygulamakta oldukları şiddet şekilleri arasında da, gösteriler, provakasyon eylemleri, direnmeler, bazı yönetici seçkinlere yönelik suikastler düzenleme ve buna ilaveten, devrim girişimleri sayılabilir. Böylece bu çalışmalar, İran'daki İslamî devrim çerçevesinde devrimci şiddet faaliyetlerine, Enver Sedat suikastine, Suud'da 1979 yılında ba-

zı İslami unsurlarca, Mekke-i Mükerreme'nin işgaline ve Da'vet partisinin tertiplediği şiddet olaylarına ışık tutmaktadır.

İslam devletlerinin genelinde, İslamî hareketlere karşı siyasi nizamların politika ve tavırlarına gelince, pek çok yerde birbirini tamamlayan şu üç yöntem birlikte uygulanmaktadır:

Birincisi; Kanunî Yöntem: İslam ülkelerindeki yöntemlerin pek çoğu, siyasi İslamî cemaatlerin faaliyetlerini yasaklayan ve bunlara şiddetli ve ağır cezalar getiren kanunlar ve kararnamele yayınlanma yoluna gitmişlerdir.

İkincisi; Emniyet Tedbirleri: Siyasi nizamların çoğu, Siyasi İslam cemaatleri olgusunu, halli emniyet birimlerine bırakılması gereken suçlar ve kanun dışı faaliyetler (inhirafi-icramî) olarak görmektedirler. Bu sebeple, pek çok devlette emniyet güçleriyle, bu cemaatler arasında kanlı çatışmalar artmıştır. Çoğu kere de, bu cemaatlerin üyeleri geniş kapsamlı tutuklama ve ağır işkence şekillerine maruz kalmışlardır. Buna hapislerde ağır işlerde çalıştırma cezası ve pek çok İslam devletlerinde bu cemaatlerin üyelerine karşı istisnai mahkemelerce yayınlanmış mahkeme kararları da ilave edilebilir. Bu siyasi nizamlar, çoğu kere, İslamî cemaatlere karşı yaptıkları bu muamelelerini gerekçelendirme yoluna giderek, onları, yabancı güçler hesabına çalışmak ve İslam devletlerindeki istikrar ve güveni sarsmaya yönelik ihanet faaliyetleri tertib etmekle itham etmektedirler. Aynı şekilde Arap yöneticileri, kendilerine karşı şiddete başvuran İslamî cemaatleri tehdit eden iki güç olarak İran ve bazen de İsrail'i suçlamaktadırlar. Mevcut yönetimlerin İslamî hareketleri bastırmak için kullandıkları bu şiddet, bazı cemaatlerin karşı şiddet faaliyetlerini sürdürmesinde etki eden amillerden birisidir. Bunun için de bazı İslam devletleri, kendi yöntemleriyle İslamî cemaatler arasında şiddet dönemini yaşamaktadırlar. Bu bağlamda Mısır'la ilgili bazı araştırmalar, şiddet kullanan aşırı İslamî cemaatlerin ortaya çıkışının, Nasır döneminde İhvanî Müslimin cemaatinin binlerce üyesinin zulüm ve işkencelere maruz kalmaları neticesinde hapisane ve tutukevlerinde başladığını vurgulamaktadırlar.

Üçüncü yöntem; Bazı siyasi yönetimler, solcu güçlerin büyümesine darbe vurmak için bazı İslamî cemaatleri kullanmaya yönelmişlerdir. Ancak bu siyasi yönetimler, bu metodu sonuna kadar sürdüremediler. Bunun akabinde, özellikle, bu cemaatler mevcut nizamla-

ra karşı düşman olmaya, onların siyasetlerini ve kendilerine karşı yürütmekte oldukları şiddet eylemlerini elçeltirmeye başlayınca kendileriyle bu nizamlar arasında çatışmalar meydana geldi.

5- İslami Uyanış Olgusunun ve Geleceğinin Değerlendirilmesi

Batılı araştırmalardan birinin, Amerika ve Avrupalıların İslam'ın ne olduğunu bilmediklerini ve bu İslamî uyanışın mahiyeti, sebepleri ve etkileri üzerinde ittifak etmediklerini, batılı akademisyenlerin bu olguya ilgisinin artmasının kaynağını, İslam devletlerinde neler olup bittiğini öğrenme ve anlama isteğinin olduğunu vurgulamasına rağmen³, bazı batılı araştırma ve eserler, bu İslamî diriliş olgusu ile ilgili, ideolojik ve tarafgir önyargılardan ibaret pek çok mutlak hükümlerle doludur.

Bu arada, olguyu, red ve meydan okumada kılıf olarak İslam'ı kullanan protestocu sosyal hareketler seviyesinde görenler de vardır. Bu cemaat üyelerinin çoğunluğu, göç ve sosyal istikrarsızlıktan şikayetli olan biraraya toplanmış sosyal gruplardan oluşmaktadır. Bu hükümün kaynağı, bu cemaatlerin üyelerinin çoğunluğunu, şehirlere daha iyi hayat şartları aramak için göç eden köylülerin oluşturduğu fikridir. Büyük şehirlerdeki üretim ve hizmet birimlerinin yeni gelen göçmenlere ulaştırılmaması sebebiyle, kenar mahallelerde ve gecekonduarda yaşadılar, fakirlik ve sıkıntıdan şikayet ederek emniyet sembolü, kimlik kaynağı ve protesto vasıtası olarak İslam'a yöneldiler. Bu olguyu, mücerred bir İslamî heyacana indirgeyen veya İslamî kızgınlık şeklinde ifade edenler de vardır. Veya bu sadece, müslümanların adil bir hilafet modeli üzere (Hülefa-ı Raşidin devrinde var olduğu şekliyle) İslamî model oluşturma hayali dizisinin bir halkasıdır. Bu görüşler ve yargılar, İslamî diriliş olgusunun geleceğini araştıran batılı araştırmacıların ve yazarların düşüncelerine yansımıştır. Bazı araştırmalar, bu olgunun geleceği ile ilgili önemli tahlillerde bulunabilmeyi engelleyen güçlükler üzerinde dururlar. Çünkü bu olgu, İslam devletlerinin çoğunda bulunduğundan, coğrafi çerçevesi geniştir. Uyanış hareketlerinin dayandığı sosyal ve beşerî zeminin genişliği, bazı siyasi İslamî cemaat ve örgütlerin sahip olduğu güç unsurlarının ve bunların mevcut

³a.g.e., s.15-20

nizamla ilişki şekillerinin tabiatı ve yönetimlerin, bu hareketlerin üstesinden gelebilme veya etkilerini azaltabilme güçlerinin sınırlı oluşu dolayısıyla, ülkeden ülkeye, hatta aynı ülkede, dönem dönem farklılık arz etmektedir. Bütün bunlara rağmen, batılı araştırmaların çoğu, olgunun geleceği etrafında, pek çok önyargılı fikirler içermektedirler. Çünkü, onlar, İslamî diriliş olgusunun, sadece, mevcut nizamla, şöyle veya böyle, karşı safta yer alan siyasi İslamî hareketler boyutu üzerinde yoğunlaşarak bu olgunun gelecekteki seyrini aşağıdaki şekilde tesbit etmişlerdir:

1- Bu çalışmaların çoğu, İran'ın özel durumuna, diğer bütün devletlerde İslamî muhalefet güçlerinin zayıflığına ve bölünmüşlüğüne - ki bu durum, bu muhalif güçlerin mevcut nizamları devirmesini engellemektedir- özellikle bu yönetimlerin güçlerini onlara karşı koyacak şekilde yönlendirmiş olmalarına ve onların rollerini zayıflatmak, etkinliklerini engellemek için muhalefet güçleriyle olan ilişkilerine bakarak İran örneğinin diğer İslam ülkelerinde tekrarı ihtimalini uzak görmekteyler. Bütün bunlara rağmen, bir çok çalışma, siyasi, İslamî cemaat ve örgütlerin, pek çok İslam ülkesinde siyasi yönetimler için potansiyel tehlike ve siyasi endişe kaynağı oluşturmaya devam edeceklerini vurgulamaktadır.

2- Bu İslamî hareket ve örgütlerin çoğu, İslamî genel prensiplere dayanmalarına ve bunları hareket noktası almalarına rağmen, İslam toplumlarını karşı karşıya bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal problemleri çözecek belirli ve kesin programlara sahip değildiler. Bu durum onların gelecekteki güçlerini ve etkinliklerini de engelleyecektir. Buna ilaveten, bu cemaatlerin çoğalması ve bölünmesi neticesinde, pek çok durumda aralarındaki işbirliği ve anlaşma imkanlarının zayıflayacağı da kaydedilmektedir.

3- Gelecekte bazı İslamî cemaat ve örgütlerin yeraltı faaliyetlerine yönelmelerinin artması beklenmektedir. Aynı zamanda mevcut yönetimler, bu olguyu, kontrol altına alabilecek ve bazen de onlarla ilişki içinde olabileceklerdir. Neticede mevcut yönetimler, resmi dinî müesseseleri ve halkın dinî faaliyetlerini destekleyebildiği ve bu vakıanın tirmanmasına sebep olan ekonomik, sosyal ve kültürel bazı problemlere köklü çözümler bulabildiği sürece onun tehlikesini azaltacaktır.

4- Pek çok çalışma, bu olgunun geleceğinin, bazı yönleriyle İran Devrimi'nin geleceğine bağlı

olduğuna işaret etmektedirler. İran tecrübesinin başarısı, İslam ülkelerindeki muhalif bazı cemaat ve akımlarca arzulanan İslamî bir örnek ve hedeflenen bir ideal olmaya devam edecektir. İran'da İslamî devrim başarısızlığa uğrar ve bu İslamî devlet örneği bazı karalamalara ma'ruz kalırsa, bu durum diriliş olgusunun zayıflamasının amillerinden biri haline gelecektir.

5- Bu olgunun geleceği, özellikle, siyasi boyutu itibarıyla (siyasi İslamî cemaatler ve örgütler), bazı bakımlardan, bu toplumdaki diğer siyasi güçler ve fikir akımlarının geleceğiyle irtibatlıdır. Diğer milliyetçi ve solcu güçlerin gelişmesinin ve bazı İslam devletlerinde siyasi sahadaki rollerinin artmasının, İslamî cemaatlerin etkisinin yok olmasına sebep teşkil edeceğinde şüphe yoktur.

Bazı araştırmacılar, bir kısım Arap ülkelerindeki İslamî dirilişin geleceğiyle ilgili olarak Mısır'daki bu İslamî diriliş olgusu içerisinde faaliyet gösteren bazı cemaat ve örgütler Mısır yönetimi için siyasi endişe kaynağı olmaya devam edecekse de, resmi dinî müesseseler ve halka yönelik İslamî kuruluşlar kanalıyla kontrol altına alınabileceğine işaret etmektedirler. Suudi Arabistan'la alakalı olarak ise, İslamî köktenci hareketlerin geleceğinin, bu siyasi nizamın geleneksel müesseselerini geliştirebilme ve bu kurumların modernleşme isteklerine cevap verebilme gücüne bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu nizamlar, bu görevi yerine getirmede başarısız olurlarsa, İslamî köktenci hareketlerin faaliyetlerinin artması beklenbilir. Bu yüzden orta tabakaya mensub yeni bazı unsurların uygulamaya koyduğu devrim çalışmaları artmıştır.

Bazı araştırmalarda da vurgulandığı gibi, Sudan'daki köktenci İslamî cemaatlerin karşı karşıya bulunabileceği en açık sorunlar arasında, onların azınlıklar ve millî kalkınma meselesini çözememeleri olacaktır. İslamî olmayan cemaatler, bu İslamî cemaatlerin vaad ettikleriyle iktidardayken uyguladıkları arasında büyük bir uçurumun olduğunu hissedeceklerdir. O zaman yeni uyanış belirtileri ortaya çıkacak, fakat, bu kez onlar müslümanların karşısında yer alacaklardır. Bazı araştırmalar, Sudan'daki siyasi problemin karmaşıklığına ve boyutlarının girifliliğine bakarak, buradaki İslamî cemaatlerin geleceği ile ilgili tahminde bulunmanın güçlülüğüne dikkat çekmektedirler. Magrib ülkelerindeki vakıayı ele alan araştırmalara gelince, İslamî diriliş vakasının buradaki geleceği ile ilgili olarak daha önce geçen bazı fikirleri tekrar etmektedirler.

Kısacası; batılı araştırmaların bu vakianın geleceği konusundaki görüşleri, bu İslâmî cemaat ve örgütlerin, İran modelinin tekrarı imkanının zorluğundan dolayı diğer İslam ülkelerinde iktidara gelemeyeceği etrafında odaklaşmaktadır. Nitekim bu cemaatler bazı devletlerde iktidara gelse bile, bunların mevcut ekonomik, sosyal ve siyasi problemlere çözüm getiren plan ve projelerden yoksun olmaları sebebiyle, bu devletlerin karşılaşıcağı iç ve dış sorunları çözemeyecekleridir. Böylece, bazı cemaatler, pek çok İslam ülkesinde siyasi red ve sosyal gerginliğin kaynağı olmaya devam edecektir. Mevcut nizamların, bu hareketlerle karşılıklı ilişkilerinde, onları kontrol altına alarak siyasi amaç doğrultusunda kullanma girişimiyle, bu nizamların ve mevcut dengelerin tehdit altına girme durumunda, onlara karşı, çeşitli şekillerde ve farklı derecelerde zor kullanmakta tereddüt etmeme arasında gidip gelen stratejileri devam edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM İLERİ SÜRÜLEN GÖRÜŞLERE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Bu tenkidçi yaklaşım, şu konular etrafında yoğunlaşacaktır:

1- Batılı politikacı ve akademisyenler, bu İslâmî diriliş olgusuna niçin bu kadar fazla önem veriyorlar?

2- Bu batılı araştırmaların İslâm'ı tanımlamada ve bu olguyu tarifte kullandıkları kavramların tenkidli.

3- Bu araştırmaların hareket noktaları ve görmezlikten geldiği metodik mülahazalar.

4- Bu çalışmaların vakıayı yorumlamada kullandıkları gizli değişkenler ve unsurlar.

5- Vakianın geleceğine aşırı kötümser bakış.

Bu boyutların tartışmasına geçmeden önce, batılı araştırmalarda, İslâmî diriliş olgusuyla ilgili ortaya çıkan çok az sayıda bazı olumlu bulgulara dikkat çekmek istiyoruz. Şöyleki; bazı çalışmalar, İslâm'ın müslümanların hayatında ilk yeri işgal ettiğini, onun akide ve şeriatın, kültür ve medeniyetin, kimlik ve mensubiyetin kaynağı olarak mükemmel bir hayat nizamı olduğuna dikkat çekmektedirler.⁴ Bu bağlamda, bazıları da, müslüman düşüncülere göre din ve siyasetin birbiriyle irtibatlı ol-

duğunu ve bu ikisi arasında tam bir ayrılığın tarihi şartlar ve zorunlu durumlar dolayısıyla yapıldığını vurgularlar. Böyle bir iddiaya, genel olarak İslâm'dan özel olarak da İslâmî diriliş olgusundan bahseden batılı araştırmalarda rastlayamayız. Aynı şekilde bazı çalışmalar, bu olgunun pek çok İslam devletinde yaygın olmasına, boyutları ve yansımalarının çokluğuna, bu vakianın içinde yer aldığı sosyal grup ve güçlerin çeşitliliğine bakarak, İslâmî diriliş olgusuyla ilgili kesin yargılar ve genellemelerden kaçınırlar.⁵ Böyle bir bakış açısı, bazı genellemelerde bulunmalarından dolayı, batılı çalışmaların pek çoğunda mevcut değildir. Bu çalışmaların bir kısmı da, batılı akademisyen, politikacı ve gazeteciler arasında İslâmî diriliş vakiasını tanımlamada yaygın olan bazı kavramları tenkid etmektedirler. Bunların başında, İslâmî Köktencilik ve İslâmî Köktencilik kavramları gelmektedir. Daha önce de zikredildiği gibi, bu iki kavramın kullanılmasından vazgeçilmesi önerilmektedir. Aynı şekilde, bazı araştırmalar, şu veya bu devletteki diriliş olgusunu daha iyi çözebilmek için siyasi ve sosyolojik metodlara ve tahlili araştırmalara dayandılar. Bu durum, bu tip araştırmalara objektif olmaktan öte bir önem kazandırmaktadır.

Daha önce zikredilen görüşlerin önemine rağmen, bunlar, İslâmî diriliş olgusu konusunda tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız batılı çalışmaların pek azında yoğun bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu inceleme, az önce işaret edilen yaklaşım şekillerini biraz tafsilatıyla sunacaktır.

1- Batılı akademisyen ve politikacılar, bu olguya niçin fazla önem veriyorlar?

Bu soruya üç temel gerekçe ışığında cevap verilebilir. Birincisi; Oryantalizm, İkincisi; Siyasi-Stratejik gerekçe, Üçüncüsü; Akademik-İlimi gerekçe. Gerçekte, bu üç gerekçe, birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili ve birbirinden etkilenmekte olup bunların arası ancak, tahlil ve değerlendirme amacıyla ayrılabilir. Tarihi olarak Oryantalizm olgusu, sömürgeci hedefler (siyasi-

4Jean, Claude Vatin, "Popular Puritanism..", *Islam and Power* kitabı içerisinde, s.98-122., Terrance G. Garrol, "Islam and Political Community in the Arab World", *International Middle East Studies*, 18 (1986), s.185-189.

5Jean Claude Vatin, "Revival.." aynı kitap içerisinde, s.221-222.

Oryantalizm olgusu, sömürgeci hedefler (siyasi-stratejik) için bir başlangıç olup, klasik sömürgecilik asrının bitmesinden sonra, bu sıkı ilişki, yeni sömürgecilikle devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerde olguya ilgili yapılan akademik incelemeler, fikirle hareket arasındaki sıkı ilişki ışığı altında, çoğu kere, bu ülkelerdeki karar mekanizmasını yönlendirmekte ve ona ışık tutmaktadır. Çünkü bu devletlerin olgu ile ilgili tavırları ve onlara karşı siyasi tutumları, bu inceleme mahsulü esaslar üzerine bina edilmektedir. Bu yüzden bu devletlerdeki bazı organ ve kurumların, İslamî diriliş olgusu ile ilgili araştırma ve toplantı faaliyetlerini, finanse etmeleri garipsenmemelidir. Mesela, M. Haseyn Heykel, "Amerika Merkezi Haberalma Örgütü'nün 1983 yılında, sadece İslamî uyanış konusunda, 120'den fazla konferans ve toplantıyı tamamen veya kısmen, açıktan veya gizli olarak, finanse ettiğini"⁶ zikretmektedir.

1- Oryantalizm: Oryantalizm gerçeğini, tarihi köklerini, öğretim kurumlarını, özelliklerini, Haçlı saldırılarını, eski ve yeni şekliyle sömürgecilik olgusuyla olan irtibatını geniş olarak anlatmaya gerek yoktur. Bu konuda ciddi pek çok eser bulunmaktadır.⁷ Fakat burada bizi ilgilendiren, bu İslamî uyanış olgusuna batıdaki akademik ve fikri ilginin artması konusudur. Bu, İslamî müslüman toplumları ve onların tarihini, kültürünü, medeniyetini, adet ve geleneklerini araştırma ve inceleme konusu edinen Oryantalistlerin ilgili araştırmalarının tarihi bir uzantısı olarak görülebilir. Bazı müsteşriklerin İslam'ı tarafsız bir şekilde ele alan eserlerinin olmasına rağmen, bu çalışmaların çoğu, ister malumat ve olayları kaydetmede, isterse neticeleri değerlendirmede olsun pek çok hata, karalama ve dikkatsizlikleri içerdiğinden, aynı şekilde objektif değildirler. Bu çalışmaların çoğu, Batı medeniyetinin başarısını ve Batının yüceliğini ve insani gelişmenin tek örneğini Batı toplumlarının takip ettiği yol olduğunu, diğerlerinin ise, buna uyması ve benimsemesi gerektiğini vurgulamakta ve pek çok hedefi gerçekleştirmek için gençler olarak İslam'a ve müslümanlara karşı daha önceden sahip oldukları ideolojileri ve önyargıları nakletmektedirler. Bütün bunlar müslümanların İslam'a olan güvenini yok etmek ve müslüman toplumları itaate zorlamak ve neticede Batı'nın egemenlik ve tahakküm faaliyetlerini kolaylaştırmayı sağlamaktır.

Böylece Batılı akademisyenlerin vakıaya verdikleri önem, oryantalizm dizisinin yeni bir halkası sayılabilir. Bu yüzden pek çok Batılı araştırmacılar ve akademik kurumlar müslüman toplumdaki bu canlı ve etkin olguyu tahlil konusunda yarışmaktadırlar. Bazıları, bu diriliş olgusunun önemini azaltmaya çalışarak onu sadece "İslamî heyecan" veya "İslamî kızgınlık" olarak görmektedirler. Diğer bazılarının nazarında ise, o Batı ve Batı medeniyeti için bir tehdittir. Çünkü o ilerleme, modernleşme ve laikliğe karşı olup, geçmişe bağlılığa çağırılmaktadır. Bu sebeple, İslamî dirilişten bahseden Batılı pek çok çalışma bazı durumlarda açığa vurulan, çoğu kere de gizlenen önyargıları ve düşmanca bakışı yaymakla tanınmaktadırlar. Fakat bir araştırmacı bu kitapları okumak ve iyi bir şekilde tahlil etmekle İslamî diriliş olgusuna ve gençler olarak İslam'a yöneltilen düşmanca tavrın özelliklerini kolayca ortaya koyabilir.

2- Politik ve Stratejik Gerekeç: Batının İslam aleminin kalbi durumundaki Arap dünyasında köklü ve değişmez çıkarları vardır. Bu çıkarların başında petrol, nakit kaynaklar, stratejik geçitler, bölgede İsrail'e vatan oluşturmak ve bunu desteklemek gelmektedir. Bu yüzden Batılı devletler, bir kaç strateji ve ilkeye dayanarak, bölgedeki çıkarlarını garanti altına almaya önem verdiler. Bunların en önemlileri şunlardır: Arap ve İslam devletlerinin batıya bağımlılığının devamını ve bölgede batıyı destekleyen ve onlara dost olan siyasi yönetimlerin varlığını garanti altına almak. Bu bağımlılık farklı şekiller ve grift biçimleri almakta ve ekonomik, teknolojik, askeri, beslenme, mali, kültürel, fikri, siyasi... vs. kapsamaktadır. Bu batılı güçlerin, kendisine dost nizamları iç ve dış tehlikelere karşı koruma ve desteklemeye hazır olmalarını ve milli bağımsızlıklarının korunmasını isteyen batıya düşman yönetimleri yıkmak için çalışmalarını gerektirir. Bunun metodları arasında, Arap ve İslam devletlerinin güç ve etkinliğini çökertmek için, bu devletlerin servetlerini tüketmek veya aralarındaki çatışmaları körüklemek, büyütme ve devamını garanti altına almak şeklinde, doğrudan ve dolaylı yollarla çalışmak bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, İsrail'in bu bölgede büyük bir bölgesel güç olması için O'nun Siyonizm idealine sürekli destek verme ve Batılı güçlerin İslam devletlerinde uygulamakta oldukları pek çok üslup ve tavırlar arasında yer alan fikri ve siyasi bozgunculuk, psi-

bürünmeyi hedefleyen pragmatik ve fırsatçı eğilimlerle irtibatlıdır. Bu çerçevede, rismi görüşten veya İslam'ın resmi olarak kullanımından bahsedilebilir. İslam ülkelerindeki bazı siyasi yönetimler, İslam'ı, yönetimlerinin meşruiyet kaynağı olarak kullanabilmek amacıyla pek çok yöntem ve vasıtalarla başvurmuşlardır. Diğer taraftan İslam'ı anlamak ve çözmek için, tarihi materyalizm, diyalektik materyalizm, sınıf, sınıf çatışması, sağ, sol gibi kavramların kullanıldığı, İslam'ın soleu ve marksist yorumundan bahsedilebilir. Bu akım "İslami sol" etrafında odaklanmaktadır. Bu, bazen, halkın ve suflerin İslam dininin özünden son derece uzak bulunan İslam'la ilgili bakış ve yorumlarını ihtiva etmektedir. Nitekim, bazı muhalif cemaat ve örgütler siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için İslam'ı kullanmışlardır. Daha önce zikredilen bu görüş ve yaklaşımlar, ayet, hadis ve tarihi gerçekleri İslami çerçevelerinde kapsamlı olarak ele alma yerine belirli ayet ve hadislere, belirli tarihi uygulamalara dayanmaları ve bunları belirli bir şekilde tevیل etmeleri İslam'a seçmeci bir bakışı yansıtmaktadır.

İslam ise bölünmeyen bir bütündür. Bu yüzden, İslami siyaset alanındaki tecrübe veya tecrübeleriyle alakalı uygulamaları, kendi şartları ve tarihi ilişkileri çerçevesinde ele almak gerektiği gibi, parçaya da bütün çerçevesinde bakmak gerekir. Günümüzü, mekanik bir şekilde bunlarla kıyaslamak doğru olmaz. Buna göre bu tip düşünce, yaklaşım ve uygulamalardan her hangi birini İslam aleyhinde bir hüccet kabul etmek imkansızdır.

3- İslami diriliş olgusunu açıklamada ve bu olgunun, etkin bünyesini teşkil eden güçleri tanımlamada kullanılan kavramlardan biri olan İslami Köktencilik (Müslim Fundamentalizm) kavramı üzerinde duracak olursak, bu kavramla ne kastedilmektedir? Bu tarihi köktencilikğin mahiyeti ve kapsamı nedir? Bu soruya aşağıdaki şekilde cevap vermek mümkündür.

1- Usûlîyye⁸ (Köktencilik) olarak Arapça'ya çevrilen Fundamentalizm kelimesi, her ne kadar, kökleri 19. asrın ilk yarısına götürülebilirse de, I. Dünya Savaşı sırasında ABD'de faaliyet gösteren protestan hareketi için kullanılan bir isimdir. Bu hareketin fikir sistemi, ilk Hristiyan dogmalarına dönmeye davet, Kitab-ı Mukaddes'te mevcut her şeyi harfiyen

uyuma, İsa'nın dönüşünü müjdeleme ve saire esaslar üzerine kurulmuştur. Bu hareketin üyelerine, Fundamentalistler (Köktenciler) ismi verilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bunlar, kendilerine, İncilciler (Evangelicals/el-İncilîyyun), ismini taktılar. Şu anda onların, ABD'de cemiyet ve kiliseleri bulunmaktadır. Bunların başında Amerikan Muhafazakar Vafiz Cemiyeti (Conservative Baptists Association of America) olarak bilinen cemiyet gelmektedir.

Bu bağlamda, İngilizce olan "Fundamentalizm" kelimesi sözlük anlamıyla, şu şekilde kullanılmaktadır:⁹

"Bilimsel bilgidен etkilenmiş Modern Hristiyan düşüncesinin aksine, Hristiyan kilisesinin bir dizi öğretilerine ve özellikle de İncil ayetlerinin mutlak doğruluğuna inanmak ve onu desteklemek." (The belief in and support of the order teaching of Chiristan church esp., Concerning the exact truth of the words of Bible, opposed of more modern Christian thought which has been influenced by scientific knowledge).

Bu kelime, batıdaki kullanımında geniş anlamıyla Hristiyan kilisesinin prensip ve emirlerine yardım ve destekleme inancına, dar anlamıyla da, İncil'in sözlerinin lügat anlamlarına önem vermeye işaret eder. Öyleyse Köktencilik, yeni ve modern kiliseye ve onun bilimsel bilgidен etkilenen fikirlerine zıt bir harekettir. 19. asırdan beri bu köktenel fikirlerde dikkate değer bir değişiklik olmadı. Bunların fikirleri altı temel prensip etrafında yoğunlaşmaktadır.¹⁰

1- Hatadan masum İncil vahyine iman (immune inspration of Bible),

2- İsa'nın bakire Meryemden doğduğuna iman (the Virgin Birth),

3- Günahların affedilmesine iman (Atonement),

4- Yeniden dirilmeye ve Kıyamet Günü'ne iman (Resurrection)

⁸"Fundamentalizm" kelimesinin kökleri ve bu konudaki görüşlerle ilgili fazla bilgi için bkz. Rabitatu's-Şebabî'l-Müslim'il-Arabî, El-İslamü's-Siyasî ve tahavvülatü'l-Fikrî'l-Muasır, s.23-24 (Müslüman Arap gençliği Birliği kültür Derneği yayını 1988). Muhammed Said el-Aşmavî, el-İslam ve's-Styase, s. 129, Kahire 1987.

⁹The New Encyclopedia Britannica, s.777-780, London 1973-1974, Longman Dictionary of Contemporary English, s. 416, London 1987

¹⁰The New Encyclopedia Britannica, s.779.

5- Mesih'in mucizevi gücüne iman (Miracle-working power of Christ),

6- İsa'nın dönüşüne iman

Bu köktencilerin çoğu sigara ve içki içmez, dans etmez, tiyatro ve sinemaya gitmez, kürta- ja ve tekamül nazariyesine karşıdır. Bu uygulamalar, genellikle köktenci Hristiyan kurumlarında kesin olarak yasaklanmıştır.

Bu kavramın, bilinen Amerikan tecrübe- stıyla alakalı olduğu ve tarihin bilirlri bir devre- sinde ABD'de faaliyet gösteren sınırlı ve belirli bir grubu tanımlamak için kullanıldığı açıktır. Bununla birlikte batılı kaynakların çoğu, kay- nakları ve hareket noktaları farklı yönelişleri değişik İslamî diriliş hareketlerini tanımlama- da da, bu kavramları kullanmaktadırlar. İsla- mî hareketlerin hususiyetleri ve kendine has özellikleriyle irtibatlı olmayan bu tip kavramlar ideolojik ve tarafgir hükümlerle yüklü olarak kullanılmıştır. Batılı araştırmalar çoğu kere, İslamcı köktenci cemaatlerin, eskiye sıkı sıkıya bağlılığa davet ettiklerini, ilmi ve yeniliği reddettiğini -hatta düşman kesildiğini- vurgula- mışlardır. Bu kullanımın, İslamî diriliş hare- ketini, genel olarak da İslam'ı karalayan bir görüşü içerdiği şüphesizdir.

Batılı yazarlar, özellikle Amerikan basını, bu İslamî olguya sadece, selefti, hurafeci, ka- palı ve Protestan -Angilikan Cemaatî Hareke- ti'ne denk ortaya çıkmış bir olgu olarak gör- mektedirler.¹¹

b- Usûliyye kelimesi, türevi itibarıyla, Arapça bir kelime olup, ASL kelimesinin çoğu- lu olan USÛL kelimesinin nisbetidir. Bir şeyin aslı, onun esası demektir. Mesela; ağacın aslı kökleridir. Kur'an'ı Kerim'de "Görmedin mi, Al- lah nasıl bir benzetme yaptı. Güzel söz, kökü (aşlı) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gi- bidir." (İbrahim 24) bu manada kullanılmıştır. Buna göre, ASL bir şeyin kaynağı ve esasıdır. Mesela; Assale Fulan eş-Şey'e denildiğinde, bir kimsenin bir şeyi, temel kılması veya bir şeyi üzerine bina edilecek sabit bir esas kılması anlamı kastedilir.¹² Usûl ilminin iki dalı olan, Usûlu'd-Din ve Fıkıh Usûlü'nde kullanıldığı gi- bi Usûl, Arapça bir lafız ve ilmi bir istilahtır. İslam düşüncesinde Usûliyyun, Usûl ilminde ihtisas sahibi olan, ichtihad tekniğini ve onun malzemesi olan şer'i delilleri bilen kimseler- dir.¹³

Buna rağmen batılı araştırmacılar Funda- mentalizm kelimesini, İslamî dirilişin güç ve akımları için kullandıklarında, bu kullanım,

İran'da, İslam devriminden sonra ortaya çıkan yeni bir olgu anlamını içermektedir. Bu olgu, geri kalmışlık, gericilik, şekilcilik ve şiddet olarak bilinmektedir. Bu yüzden, o İslam Dün- yasında endişe kaynağıdır ve bundan kurtul- mak ise, İslam Dünyası'nda Liberalizm, mo- dernleşme ve çağdaşlaşmanın gelişmesi de- mektir.¹⁴

Usûl kavramının Arap dilinde olumlu dela- letleri olmasına rağmen, Arapça'ya "Usûliyye" olarak tercümesi yaygın olan İngilizce Funda- mentalizm kelimesi; kelime ve terim anlamı iti- bariyle olumsuz anlamlar taşımaktadır. İslamî diriliş hareketi için bu ismin kullanılmasındaki asıl amaç, bu olumsuz anlamları yerleştirmek- tir. Bununla beraber, İslam ülkelerindeki araştırmacılar, uzmanlar ve gazetecilerin çoğu, dildeki anlamlarını, teorik ve felsefi kullanımla- rını, onun taşıdığı ideolojik ve tarafgir anlamları- nı ve günümüz İslamı gerçeğiyle ilgili olarak neyi kasteddiğini araştırıp incelemeksizin, bu kavramı hemen alıp, "Usûliyye" (Köktencilik), olarak çevirdiler.

c- Bildiğimiz kadarıyla, "Usûliyye" kelimesi- nin ne asırlar süren İslam tarihiyle ne de gü- nümüz İslamî diriliş olgusu gerçeğiyle ilgili hiç bir anlamı yoktur. Çünkü, ne geçmişte ne de günümüzde bu isimle isimlendirilen ne cemaat ne de hareket bulunmamaktadır. Bu yüzden Fundamentalizm kelimesinin İslamî dirilişin kaynakları ve yansımalarına kullanımı, ge- lişmekte olan İslamî dirilişin kaynaklarıyla ve akımlarıyla karşılaştırıldığında, kendine özgü farklı itikadi ve kültürel sistemi olan ve farklı iktisadi, sosyal siyasî şartlara sahip çevrelerde yaşayan belli cemaatlerin isimlendirildiği batı kökenli kavramların bir yansımasıdır.

d- Burada, bu İslamî köktencilik kavra- mına, Muhammed Abid el-Cabiri'nin ileri sür- düğü diğer bir tenkid daha bulunmaktadır. O'na göre, "Fundamentalizm" kelimesi, Selefti hareketine -Afgani ve Abduh- selefticiliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Çünkü Avrupa dille- rinde, "selef" kelimesinin karşılığı, yani bu

¹¹Fehmi Huveydi, Da'vetün İla'l-Farz, *el-Ehram*, 24/5/1988.

¹²Daha fazla bilgi için bkz. İbn Menzûr, *Lisanü'l-Arap*, 1/90, 790, Kahire?, *Mu'cemü'l-Lügat'l-Arabîyye el-Mu'cemü'l-Kebrî*, 1/334-337, Kahire 1970, *Mu'cemü'l-Vastî*, 1/20 (III. Baskı), *el-Mevsuatü'l-Arabîyye el-Müyessere*, 1/17, Beyrut 1987.

¹³Fehmi Huveydi, a.g.m., *el-Ehram* 24/5/1988.

¹⁴Hasan Hanefi, "el-Harekâtü'l-İslamiyye el-Muasıra: Mer- hale tarihiyye Sâltse", *el-Yevmü's-Sâbl*, 254 (1989), s.18.

Arapça lafzı tam olarak karşılayan kelime bulunmamaktadır. Bu yüzden Avrupalılar, Afgani ve Abdüh hareketinin muhtevasını, geleneğe yönelmesini ifade eden "Traditionalism" (Gelecekçilik) ve tek bir İslam ümmetinin oluşturulması çağrısını ifade eden "Nationalisme Islamique (Ümmetçi İslam) gibi kelimelerle tercüme ettiler. Bu kavramlar, maksadı karşılamadığından, Enver Abdülmelik, 1965 yılında yayınladığı "Muhtarât mine'l-Edebi'l-Arabî'l-Muasır" kitabında, Afgani ve Abdüh hareketinin muhtevasını tercümesi olarak "Fundamentalizm" lafzını önerdi ve bu kelime batıda hemen kabul gördü, daha sonra Arap mütercimler -ki pek çoğunun hatalarının düzeltilmesine ihtiyaç vardır- bu lafzı Usûliyye kelimesiyle tercüme ettiler. Arapça aslına döndürülerek "Selefiyye" demiş olsalardı, daha iyi olurdu. O zaman kendi malımız, yabancı bir kelime olarak bize geri döndü.¹⁵

Cabiri'nin Fundamentalizm kelimesinin aslı ve medlülü etrafında ileri sürdüğü, bu kavram I. Dünya Savaşı sırasında ABD'de ortaya çıkan Protestan cemaati için mi kullanıldı, yoksa batılı yazarlar 1965 yılında Enver Abdülmelik'ten mi aldılar, şeklindeki mülâhazalarının sebep olabileceği tartışmalara rağmen, bu kavramın köklerinin ortaya çıkışının ve gelişmesinin aydınlatılması için daha fazla araştırma ve incelemeye ihtiyaç vardır. Nitekim, daha önce zikredilen iki mülâhaza bu kavramın Arapça'ya tam tercümesinin veya çeşitli İslâmî tecrübelerle ilgili olarak belirli herhangi bir delaletinin bulunmadığına işaret etmektedir. Bu durum, bu kavramın İslâmî dîriliş olgusunun muhtevasını ifadeye uygun olup olmadığı konusunda zihinlerde pek çok soru işareti bırakmaktadır.

4- Batılı çalışmaların çoğu, olumsuz anlamlara sahip bir grup kavram ve tabirler üzerinde yoğunlaştılar. Bunların en önemlileri arasında İslâmî Şiddet, Dini Aşırılık, İslâmî Kızgınlık, Savaşçı İslam, Aşırı İslamcılar, Direnişçi veya Mücahid İslamcılar vs. gelmektedir.

Bu kavramlar, İslâmî cemaatlerle şiddet, akabinde de İslam'la şiddet arasında ilişki kurma maksadı taşıyan temel bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bunu, bu çalışmaların çoğunda hakim olan Oryantalist anlayış çerçevesinde anlamak mümkündür. Bu anlayış, genellikle, İslam'ın gerçek çehresini karalamak ve İslâmî harekette temel eğilimi ifade etmeyen ve bazı durumlarda da İslam olarak kabul edilen, belirli

bazı cemaat ve örgütlerin uygulamalarına bakarak, İslam'ı sorgulamak için ileri sürülmüştür. Bu, batıdaki basın yayın kurumları ve siyasi birimlerce yürütülen, bazı İslâmî cemaatlerin yaptığı bir kısım faaliyetlerin ve tasarrufların abartılmasından ibaret planlı bir saldırıyı da beslemektedir. Aynı zamanda, bu kurumlar, aşırı İslamcıların, İslam ülkelerindeki istikrarsızlığın ve endişenin kaynağı olarak kabul edilmesi türküsünü söylemektedirler. Burada, fikir ve davranışta bir çeşit şiddet olarak tanınan ve mevcut nizamla karşı bir takım şiddet faaliyetlerine girişen bazı İslâmî cemaat ve örgütlerin varlığını kabul etmekle beraber, İslam'la şiddet arasında bağ olduğunu ileri süren batılı çalışmaların anlayışına aşağıdaki değerlendirmeler ışığı altında bakmak gerekir:

a- Bu gibi cemaatler, aşırı teşkilatçı olmalarına ve seslerini her yere duyurmalarına ve mevcut nizamların bazı sembollerine karşı sistematik ve komplocu şiddet faaliyetlerinde oldukça güçlü olmalarına rağmen, daha önce de zikredildiği gibi, bunlar İslâmî hareketin ana akımı olarak kabul edilemezler. Yusuf Kardavi, bu ana akım için, "İslamcı Mu'tedil Akım" ismini kullanmaktadır. Bu akım, İslam'a; seleflikle modernizmi birleştirme, değişenlerle değişmeyenler arasında dengeleme, donukluk, yozlaşma ve ondan işine geleni almayı engelleme ve onu kapsamlı olarak anlamanın gereğini vurgulama açısından bakılmaktadır.¹⁶ Bu cemaatler, ancak İslâmî uyanışın örgütlenmiş siyasi kesimi olarak görülebilirler. Fehmi Hüveydi'nin ortaya koyduğu aşağıda zikredilecek olan diğer üç kesim daha vardır.¹⁷ Sufi tarikatlar ve Selefiler, Hindistan'da Tebliğ Cemaati, Mısırda Ensaru's-Sünneti'l-Muhammediye Cemaati vs.'yi içine alan siyasi olmayan örgütlenmiş kesim, uyanışın itikadi ve ahlaki yansımalarını ve manalarını şekillendiren dindarlar grubunu içeren ve siyasi olmayan örgütlenmiş kesim. Bu kesim kendiliğinden gelişmekte ve kendi kendini yönetmektedir ve onların, ne dini anlamada, ne de dindarlığı ifade konusun-

¹⁵Muhammed Abid el-Cabiri, Zarûretü'l-Bahs an Nukatü'l-İttikâli li Muvaceheti'l-Masir el Müsterek, *el-Yeumü's-Sâbi*, 254 (1989), s.19.

¹⁶Dr.Yusuf Karadavi, "el-İtâr el-Ammi li's-Sahvetü'l-İslamiyye el-Muasıra", es-Sahvetü'l-İslamiyye ve Hükmümü'l-Vatani'l-Arabî -ed Sa'düddîn İbrahîm- kitabı içerisinde, s.17-114, Amman 1988.

¹⁷Fehmi Hüveydi, es-Sahvetü'l-İslamiyye ve'l-Muvatana ve'l-Müsavvât, (bir önceki dipnotta geçen kitap içerisinde), s.190-191.

da ortak görüşleri yoktur. Yalnız çeşitli üsluplarla Allah'a giden yolu arayan, İslami sahada hakim bir gruptur. Bu hakim, fakat dağınık kesim, İslami olgunun temel esasıdır. Bunun da ötesinde, bu kesimin yapısı, ister siyasi mu'tedil, isterse şiddet yanlısı gruplardan oluşsun diğer bütün grupların kaynağını teşkil etmektedir. Burada herhangi bir örgüte mensub olmayan yalnız günümüz İslam düşüncesinin oluşturulmasında önemli rol üstlenen İslamcı düşünürler kesimi de bulunmaktadır. Örneğin; bunlar arasında Mısır'da Şeyh Şa'ra'vi, Şeyh Abdülhamit Keşk, Şeyh Mahalle'vi vs. bulunmaktadır. Bu görüşü, Dr. Muhammed Amare şu şekilde teyid etmektedir: "İslami uyanış akımındaki inkılapçı, protestocu grubun oranı sınırlıdır. Fakat bu kızgınlık ve protesto, geldikleri kaynağın hacminden daha büyük gürültü ve toz koparmaktadır. Nitekim tabiatının ötesinde- bu grubun varlığı ve bu varlığın bazı sebeplere bağlı olması bu İslami uyanış akımının hacmini bilenlere göre herhangi bir endişeye sebebiyet vermez."¹⁸

Kısacası, günümüz İslami harekette en büyük kesim, sözde ve fiilde ılımlılığı (itidal) temsil etmektedir. Birinci derecede İslami değerlere ve prensiplere bağlılığa davet konusuna önem vererek barışçı baskı yollarıyla hükümetlerden şeriatın tatbikini ve dini şuurun yayılması için çalışmasını istedikler.¹⁹ Günümüz İslami Hareketlerinde en büyük kesimi bunlar oluşturduğuna göre, o zaman burada siyasi olarak mücadele veren, mevcut nizamları devirmek ve Kur'an ve Sünnet'ten hareketle İslami bir toplum oluşturmak için şiddete başvuran sınırlı bir kesim vardır. Bu yüzden batılı araştırmacıların genelinin, bir taraftan İslam'la diriliş güçleri, diğer taraftan da İslam'la şiddet arasında bağ kurmaları, konularının dışına çıkmaları demektir ve bunlar tarafsız ve objektif olmaktan uzak, tamamen İslam'ı karalamak ve kötü göstermek amacıyla yapılmış çalışmalardır.

Bu tür bazı cemaat ve örgütlerin uygulamaları hiç bir şekilde İslam'ın göstergesi olmaz.

b- Bazı İslami cemaatler, mevcut nizamla karşı şiddet uygulamalarını haklı göstermek için Kur'an ve Sünnet'ten bir kısım dini dayanaklar ileri sürmektedirler. Kur'an ve Sünnet, şiddet ve güç kullanmayı yasak kılma.²⁰ Fakat Kur'an ve Sünnet, güç ve şiddetin kulla-

nılmasını, zulüm ve haksızlığa direnme, kafirlerle ve düşmanlarla savaş, Dar'ül-İslam'ı koruma ve hadleri uygulama gibi yüce hedef ve amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir takım şartla bağlayarak, onun kullanımını sınırlandırmıştır. Nitekim İslami tecrübelerde, İslami düşünce ve siyasi uygulamalar seviyesinde, zalim yöneticiye direnmeyi, ona karşı çıkmayı ve kötülükü kuvvet ile değiştirmeyi esas alan "Devrimci veya İsyani Ekol" olarak bilinen bir ekol ortaya çıktı. Hariciler ve bazı aşırı Şii gruplar, İslam tarihinde bu ekolün önde gelen temsilcilerinden sayılır.²¹ Günümüzdeki bazı İslami cemaat ve örgütlerin karşı karşıya buldukları problemler, güç kullanma ve özellikle güç kullanmakla ulaşılabilecek hedef ve amaçlarla ilgili konulardan oluşmaktadır. Bu cemaatler, mevcut nizamlarla olan ilişkilerinde, bir metod olarak şiddete sadece, güç kullanmakla ulaşılabilecek hedef ve amaçlar konusunda Kur'an ve Sünnet'in belirlediği esas ve kaidele- rin bulunmadığı anda, başvurmuşlardır. Mevcut nizamları güç kullanarak yıktıktan sonra ne olacak? Şiddete başvuran İslami cemaat ve örgütler, önerdikleri bazı genel İslami prensipleri bir kenara bırakacak olursak, bu soruya cevap teşkil edecek açık ve net düşüncelere sahip değildiler.

c- Temel bir ilke ve genel anlayıştan dolayı, bu araştırmalar, ister İslami olsun veya olmasın, mevcut nizamlarla, muarız güçler arasındaki ilişkilerde bir metod olarak şiddete

¹⁸Dipnot belirtilmemiş. (Mütercim)

¹⁹Daha fazla bilgi için bkz. Dr.Sa'duddin İbrahim, es-Sahvetül-İslamiyye el-Muasira: verakatün Halliyye, (16. Dipnotta geçen eser içerisinde), s.396-398.

²⁰"Unf", (şiddet) kelimesi her ne kadar, hadislerde değiştirme, kınama, ayıplama gibi anlamlarda kullanılsa da, Kur'an'ı Kerim'de geçmemektedir. Hz.Peygamber (SAV) şöyle buyurdu: "Allah yumuşaktır, böyle davrananları sever. Şiddete (Unf) karşı vermediği şeyi, yumuşak davranmaya karşılık verir." (Nevevi rivayet etti). Fakat Kur'an ve Sünnet'te, belirli hedefleri gerçekleştirmek amacıyla güç kullanma ve tehdit anlamında bazı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimeler arasında, İkab, katl, bağy, Uđvan, cihad bulunmaktadır. Yine Kur'an ve Sünnet, ister İslam ülkesi içerisinde, isterse bir müslüman ülkenin dış güçlerle ilişkileri çerçevesinde olsun güç kullanmanın bir grup şart ve kalde- sini içermektedir. Daha fazla bilgi için bakınız. Abdülmecid eş-Şerefi, *el-İslam ve'l-Unf: f'ü'd-Damir el-İslami ve'd-Damir el-Meshi fi Muwacehethima li'l-Tehaddiyât'n-Nümûw*, s.190 Tunus 1976.

²¹Fazla bilgi için bkz. Nevin Abdülhalik Mustafa, el-Muaraza fi'l-Fikr's-Siyasi el-İslamiyye, s.171-172. (Kahire Üniversitesi İktisadi ve Siyasi Bilimler Fakültesi'nde yapılmış Doktora Tezi 1983), Muhammed Amare, *el-İslam ve's-Sevre*, Beyrut 1980 (I. Baskı)

başvurulmasını hoş karşılamazlar ve bu yüzden, bazı İslâmî örgüt ve cemaatlerce gerçekleştirilen bir çok masum vatandaşın kurban gittiği bu şiddet faaliyetlerini doğru bulmazlar. Bu araştırmalar ister İslamcı olsun, isterse olmasın bazı cemaat ve örgütlerin şiddet faaliyetlerine başvurmasını, günümüz İslam devletlerinin yaşadığı, yaşamakta olduğu ve bazısının da gelecekte yaşayacağı muhtemel olan bir grup iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel şartlar ve zorunlu durumlar ışığında anlaşılmasını önermektedirler. Aynı şekilde bu konuyu, bazı İslâmî cemaat ve örgütlerin kendine has sosyal oluşumları, fikri ve itikadi sistemleri doğrultusunda anlamak gerekir. Çünkü üyeleri arasında gençlik unsuru ağır basmaktadır. Bu gençlerin bir kısmı, Kur'an ayetlerinin ve bazı Hadisi Şeriflerin harfiyen katı tefsir ve te'villerine dayanan inkılapçı bir görüşü benimsemektedir. Aynı şekilde onlar, cemaatlerin esas yapısını oluşturan Mevdudi, Seyid Kutub ve Hasan el-Benna gibi bazı İslamcı mütefekkirlerin fikir ve icihadlarından oluşan geniş etüdlere de başvurmaktadır.

İslam toplumlarının çeşitli derecelerde ve farklı şekillerde şikayetçi olduğu ekonomik ve sosyal değişikliklere ve kimlik krizine; kültür savaşı, fikri ve siyasi batılılaşma, yönetimde tek kişi hakimiyeti ve istibdat, yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenleyecek ve sağlamlaştıracak partiler, baskı grupları, faydalı örgütler gibi aracı siyasi kanalların yokluğu veya zayıflığı da eklenmelidir. Resmî ve kanunî kanalların kapatılması neticesinde, İslamcı ve İslamcı olmayan güçlerin, isteklerine ulaşabilmek için şiddete başvurmaktan başka çareleri yoktur. Bunun diğer bir sebebi de, muhtelif sosyal gruplara, isteklerini barışçı yollarla temin edecek resmî örgüt kurmalarına müsaade edilmemesidir. Bu zikrettiklerimize, İslam devletlerinin pek çoğundaki siyasi yönetimlerin, aktif İslâmî hareketlere nasıl baktıklarını da ilave edebiliriz. Çünkü onlar, bu akımları, emniyet -soruşturma- meselesi, ülkenin emniyet ve istikrarını tehdit eden ve yabancı makamlar adına çalışan, doğruluktan ayrılarak suç işleyen unsurlar olarak görmektedirler. Bu yüzden onların üstesinden gelme görevi, silahlı ve örgütlü emniyet ve istihbarat birimlerine bırakılmaktadır.

Neticede bu nizamlar ister İslamcı olsun ister olmasın, bu muhalif güçlere karşı düzenli

olarak ve çeşitli şekillerde (tutuklama operasyonları, işkence uygulamaları, hapis ve idam cezaları vs.) şiddet kullanmada tereddüt etmediler. Bu yüzden bazı İslâmî cemaat ve örgütlerin karşıt şiddet eylemlerinden, belli ölçüde, bu yönetimler sorumludur. Bu hüküm, gerek ekonomik ve sosyal problemlerle ilgili yoğun şiddeti, insan haklarının ihlalini, İslam medeniyetini karalama faaliyetlerini, kültürel yozlaşmayı, İslam şeriatinin hükümlerinin tatbik edilmemesini, mevcut nizamlarca İslam dininin gülünç ve karikatürük bir şekilde gösterilmesini reddetmek için, gerekse bazı nizamların bu cemaatlerin bazılarına karşı uyguladıkları maddî şiddet faaliyetlerini reddetmek için yapılmış olsun, bütün şiddet eylemleri için geçerlidir. Yani bütün bunlarda, mevcut nizamların bir sorumluluğu söz konusudur. Dr. Muhammed Amare, bu konuda şunları söylemektedir: "İslâmî gerçeğin İslâmî metoddan uzaklaşacak kadar şiddet ve hiddete varması, protestoyu -İslâmî metoddan uzaklaşılmasına başkaldırı- esas alan inkılapçı asi kesimin ortaya çıkmasının esas amilidir ki bu tefritin doğurduğu bir ifratır"²² Fehmi Hüveydi de bir makalesinde, şu soruyu sormaktadır: Niçin, bunun gerçek sebeplerinden birisi olan dünyevi aşırılık üzerinde durulmuyorsa, sürekli bütün ilgi dini aşırılık üzerinde yoğunlaşıyor? Bu zikrettiklerimize, şiddet eylemlerine giren İslâmî cemaatlerin çoğunun sosyal yapısındaki gençlik unsuru gerçeğini ve onlardaki isyancı ruh etkenini de ilave edersek, bu problemi daha iyi anlayabiliriz. Şöyleki, gençlik devrim ve güç demektir. O idealist ve hayalci olmakla tanınır, Vakıayı reddederek değişim için uğraşır. Bu sebeple bunların şiddete başvurma ihtimalleri artmaktadır.²³

²²Muhammed Amare, el-Ğulûv ve't-Tatarruf... s.80.

²³Bu neticeler, bazı İslâmî cemaat ve örgütleri tahlil eden Arapça ve yabancı dillerde yayınlanan pek çok araştırma tarafından desteklenmektedir. Örneğin, Dr.Muhammed Abdülbaki el-Hermasi, "el-İslam el-Ihticaci fi Tunus", el-Harekatü'l-İslamiyye el-Muasira fi Vatan'l-Arabî (Beirut 1987) - editörler İbrahim Sabri Abdullah ve diğerleri- kitabı içerisinde, s. 247-249, Dr.Muhammed Abid el-Cabiri, "el-Hareketü's-Selefiyye ve'l-Cemaati'd-Diniyye el-Muasira fi'l-Mağrib, aynı kitab içerisinde s.187-235. Saha araştırması için bkz. Kahire Sosyal (Suçlar) ve Cinayet Hadiselerini Araştırma Merkezi tarafından "el-Fethiyye el-Askeriyye" ve "et-Tekfir ve'l-Hicre" adlı iki cemaatle ilgili olarak, 14/10/1979'da düzenlenen "Dini Aşırı Hareketler" adlı birinci toplantıya sunulmuş bir inceleme. Sa'düddin İbrahim "Islamic Militancy as a social movement: the case of two groups in Egypt", *Islamic Resurgence in the Arab World*, -editör Ali E. Hilal Dessouki- (New York 1982) kitabı içerisinde, s.117-137.

d- Şiddet, sadece bir toplumun özelliği olmayıp insan tabiatına bağlı evrensel ve insani bir olgudur. Bütün toplumlar, değişik şekillerde ve derecelerde bu olguyu yaşamaktadır. Şiddetin sebepleri ve toplumda şiddet ve çatışmayı kontrol ve idare eden araç ve kurumların oranı, toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Burada, gelişmiş demokratik batı devletleriyle, üçüncü dünya ülkeleri arasında fark vardır. Birinci grup; sosyal çatışmayı kontrol altına almak ve ona hükmetmek için faaliyet gösteren kanallar ve kurumlar geliştirdi. Fakat ikinci grup; henüz geçiş döneminde olduğundan, bu dönemde istenen siyasi, ekonomik, sosyal örgütlenmenin şekli etrafında, diğer ülkelerde mevcut olan genel uzlaşmanın yokluğundan şikayetçilerdir. Bu sebeple bazı siyasi şiddet eylemlerinin yaygınlaşmasını bu geçiş döneminin özelliklerini gözönüne alarak anlamak gerekir.

e- İslam devletlerindeki siyasi terör, sadece herhangi bir fikri ve siyasi bir akıma ve sosyal bir gruba has özellik değildir. Bilakis o, çeşitli güç ve akımların, değişik zamanlarda, farklı şekillerde ve çeşitli yollarla uyguladıkları genel bir olgudur. Bazı İslamî cemaat ve akımların kullandıkları şiddetin tehlikesi, bir çok sebepten dolayı, gün geçtikçe artmaktadır. Bu cemaatler, dini akide veya bir bölümü ile ilgili anlayış ve yorumlarını görmezlikten gelirse, onun kapsamlı dini bir akide esasına dayanmaktadırlar. Aynı şekilde dini hitabetin sadeliği ve onun bir müslüman nazarındaki yüce ve duygusal yönlerine bakarak, bu cemaatler, mevcut nizamla karşı müslümanları tahrik ve birleştirmede en büyük güce sahiptirler. Buna ilaveten Marksizm, Milliyetçilik ve Liberalizm gibi diğer güç ve akımlar, fikri dayanakları itibarıyla zayıf, sosyal ve toplumsal prensipleri itibarıyla de sınırlıdır. Bunlar, sınırlı sayıdaki seçkinlerin bulunduğu cemaat ve akımlardır. Bu yüzden de mevcut nizamla karşı gerçek bir tehlike teşkil etmezler. Bu durum, büyük bir tehlike teşkil eden siyasi İslamî örgütlerde tam tersinedir.

Son olarak, şiddet, devamı istenen bir olgu değildir. Sadece bazı durumlarda, tarihi bir zorunluluk ve bazı haksız ve sıkıntı veren çeşitli problemlerden kurtulmak için başvurulacak en son ve en etkin bir yoldur.

İnsanlık tarihindeki, şiddete başvurarak ortaya çıkan büyük devrimci değişiklikleri, an-

lamak ancak bu çerçevede, mümkündür. Çünkü eğer bunlar belli ölçüde şiddete başvurmaları, var olmayacaklardı. Batıda ve aynı zamanda İslam ülkelerinde pek çok yazar ve gazeteci, şiddete başvuran bazı İslamî cemaatlere mensub gençleri, aşırılık, şiddet yanlısı ve kanunları çiğnemekle vasıflandırıyorlar. Bu tip bir tanımlamaya, bu cemaatlerin bazısını inceleme ve araştırma konusu edinen pek çok araştırmada (Arapça ve İngilizce) ulaşılan neticeler ışığında bakmak gerekir. Çünkü bu araştırmalar, "aşırılar" ismi verilen kimselerin, genelde, orta tabakanın eğitim görmüş çocuklarından ve yüksek öğrenim görmüşlerden oluştuğunu vurgulamaktadırlar. Bu yüzden, onlar eğitim görmemiş kesim değillerdir. Bilakis onlar, bu toplumların en seçkin kimselerdir. Onların fikirlerini ve faaliyetlerini, daha önce işaret ettiğimiz bir grup objektif değerlendirmeler ve şartlar ışığında değerlendirmek gerekir. Dr.Rıdvan Seyid, bu konu da şöyle demektedir: "Bu gençlerin maharetinde ve topluma karşı davranışlarındaki beceriklilikleri konusunda şüphe edilebilir ama, diğerleriyle beraber İslamcılarının da yaptığı gibi, onların dini ve sosyal bakımdan İslam'a mensup olduklarından şüphe edilemez."²⁴

Fakat cevaplanması gereken soru şudur: Bu şiddetin arzulan bir diriliş olgusuna dönüşmesine engel olan şartlar, prensipler ve hükümler nelerdir?

Değişim ve ıslaha çağıran bazı güçlerin şiddet faaliyetlerine başvurma olgusunu, İslam devletlerindeki siyasi ekonomik, sosyal ve kültürel sıkıntıların artması ve mevcut siyasi nizamların ve problemlerin üstesinden gelmede etkisiz kalması ışığında anlamak mümkündür. Bazı güç ve cemaatler, İslam aleminin içte ve dışta karşı karşıya bulunduğu saldırılara ve karalamalara karşı koymak ve mevcut problemleri çözmek için şiddete başvurmaktadırlar. Ancak onların sunduğu plan ve projelerin aşı ve etkinliği konusundaki gerçek problem devam etmektedir. Bu güçler belirli ölçüde mevcut nizamların sunduğu sistem ve politikalara canlı bir alternatif olacak düşünceler ve projeler geliştirme gücüne sahip bulunmaktadırlar. Bu yüzden, bu gibi düşünce ve projelerin İslamî nasları anlamada ve onlarla vakıa arasında bağ kurmada yaratıcı aklı ve icthadı kullan-

²⁴Rıdvan es-Seyyid, *el-İslam el-Muasır: Nazarât f'l-Hâdir ve'l-Mustakbel*, s.23, Beyrut 1986.

mayı hareket noktası almaları ve İslam kültürünü fikir, sistem ve uygulama bakımından tahlil etmede tenkidci metodu kullanmaya önem vermeleri gerekmektedir. Aynı şekilde onların, İslam devletlerinin önünde bulunan mevcut problemleri çözmede, ciddi, objektif gözlem ve dikey tahlil metodunu hareket noktası almaları gerekmektedir. Günümüz İslam cemaatlerinin önündeki gerçek engelin, bu olduğuna inanıyoruz. Önemli olmasına rağmen, sadece genel İslami prensipler üzerinde yoğunlaşmak yetmez. Mevcut sorun ve meselelerin geniş ayrıntılarına ve tartışmasına da girmek gerekir.

Kısacası, batılı çalışmaların çoğu, şiddete başvuran İslami güçlerin tabiatını ve genel İslami hareketler içerisindeki konumunu ve İslam ülkelerinde şiddetin gelişmesine uygun bir ortam oluşturan şartları ve durumları tahlil ederken, İslam'la şiddet veya bu İslami cemaatlerle şiddet arasında kurdukları bağa, genelde itibar etmemektedirler. Buna, bütün toplumların yaşadığı ve çeşitli güçlerin farklı şekillerde, değişik metodları uyguladıkları evrensel, insani bir olgu şeklinde var olan şiddetin kendisi de eklenebilir. Yani onlar bu ilkeyi de görmezlikten gelmektedirler. Bu bağlamda, İslam'la şiddet arasında kurulan mekanik bağ, İslam'a ve İslami diriliş güçlerine tarafsız, objektif bir yaklaşımdan ziyade, İslam'a Oryantalist bir bakışı ve karalamacı bir eğilimi içermektedir. İkinci olarak; batılı çalışmaların, İslami Şiddet, Dini Aşırılık, Savaşçı İslam vs. gibi belirli kavramlar üzerinde yoğunlaşması, onlar için, önyargılı, ideolojik ve politik sembol ve işaretlerle yüklü bir çıkmaz olarak kabul edilebilir. Çünkü Günümüz İslami diriliş hareketleri zemininde bu görüşleri tam olarak destekleyen hiç bir şey yoktur.

3- Batılı Çalışmaların İslami Diriliş Olgusunu Ele Alırken Görmezlikten Geldikleri Metodik Noktalar ve Objektif Boyutlar

İslami diriliş olgusuyla ilgili batılı araştırmaların incelenmesi ve tahlili neticesinde, bunların çoğunun, bu vakayı tahlil inceleme ve değerlendirme usullerinde ve şekillerinde ağır basın fikri ve felsefi prensipler çerçevesi anlamında bir çok metodik nokta üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bunların en önemlileri arasında, olguya Oryantalist bakış ve parçacı veya bütüncü olmayan bakış gel-

mektedir. Oryantalist bakış; bu vakayı tanımlamada kullanılan pek çok kavramda ve ileri sürülen yorum ve değerlendirmelerde kendini göstermektedir. Bu olguyu ele almada Oryantalist yaklaşımın en önemli özelliklerine ve gerekçelerine daha önce işaret etmiştik. Oryantalist bakış, batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen olguya tek boyutlu parçacı bakışla tamamlanmaktadır. Bu da iki aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi; İslam dininin bir bölümünü ele alarak değerlendirme ve daha önce izah edildiği gibi, onun farklı suret ve şekilleri olduğunu çağrıştıran kavramlar kullanma. İkincisi; bu olgunun boyutlarından biri üzerinde yoğunlaşma. Onlar, pek çok İslam devletinde mevcut yönetimlerle mücadele eden ve bazı şiddet eylemlerine baş vuran siyasi İslami cemaatleri ele almaktalar, ancak önemli olmasına rağmen, vakanın diğer boyutları üzerinde durmamakta veya onlara çok az önem vermektedirler.

Bu eserler, Siyasi İslami cemaat ve hareketleri inceleme çerçevesinde, İslami faaliyette bulunan bütün güç ve cemaatleri incelemeksizin, çoğu kere, mevcut nizamlarla çatışmalara giren sınırlı sayıdaki aktivist cemaat ve hareketler üzerinde yoğunlaşmıştır. Vakanın tek bir boyutunu ve değişkenlerini ele almada veya incelemede tek bir devletle yetinmek, anlama ve tahlilde derinleşme yönünden faydalı olmuştur. Ancak parçayı anlamada derinleşme, bütün çerçevesinde, ona bakmayı gerektirir. Özellikle burada, İslami diriliş olgusunun çeşitli yansımaları ve değişkenleri arasında birbirinden etkilenmiş ve girift alakalar olunca, bunun önemi daha da artmaktadır. Nitekim, parça seviyesinde tahlil, vakanın bütün içerisinde daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Bu yüzden, İslami diriliş olgusunun, sadece tek bir boyutunu veya değişkenini ele almakla, ona bir bütün olarak bakmak arasındaki alakanın tartışılır olmasını vurgulamak gerekir. Bu konuya karşı çıkan batılı araştırmaların çoğu, bu bakımdan eksiktir.

Bu olguyu Oryantalist ve parçacı bakış çerçevesinde ele alan batılı çalışmaların çoğu, İslami diriliş açısından önemli anlamlara sahip pek çok metodik noktaları görmezlikten gelmektedirler. Mesela, bu olgunun tarihi boyutunu ihmal ettiler. Burada bazı araştırmalar, olgunun tarihi boyutu olarak, 1928'den beri Mısır'da var olan İhvan-ı Müs-

İlmin Cemaati'ni ele alsalar da, bunların çoğu, olgunun çağdaşlığı ve İran'da İslam Devrimi'nin başlamasından sonra ortaya çıktığına bakarak, bu asrın yetmişli ve seksenli yıllarının ürünü olduğu intibahını vermektedirler. Tarihi boyutun gerçekliği ve özellikle de İslamî diriliş vakasının büyüklüğünün ve öneminin gerçekliği, bu tarihi boyutun önemini bir kaç noktada ortaya çıkarmaktadır. Bu, vakianın ilk köklerini ve başlangıcını anlama ve tesbitte veya değişik tarihi dönemlerde ortaya çıkan değişme ve gelişmeleri tanımadada yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde, günümüzdeki bu vakianın yorumuna yardımcı olacak genel farazyeler ve kanunlar, herhangi bir vakianın tarihi olarak araştırılması ve değişik tarihi dönemlerde benzerliklerinin ve kendini oluşturan unsurlardaki farklı ve benzer yönlerinin tesbiti yoluyla, ancak, ortaya konabilir. Bu zikredilenlere ilaveten, herhangi bir olgunun tarihi arka planının araştırılması, tahlil edilmesi ve günümüzdeki çeşitli yönlerinin incelenmesi, onun geleceği ile ilgili tutarlı ve net tahminlerde bulunmada ve bu vakianın değişim ve devamlılığının sınır ve imkanlarını tesbitte katkısı olabilir.

İslamî diriliş veya İslamî uyanışı, saf İslamî ilke ve prensiplere dönüş veya İslam toplumunun karşılaştığı çeşitli sorunların çözümlerini içermesi bakımından, İslam'ın hayatın kapsamlı bir nizamı olarak benimsenmesi için çalışmaya davet olarak alırsak, bu anlamda İslamî uyanış, "İslam'a karşı samimi duyguların oldukça güçlenmesi, İslam'ın, akide, ibadet, ahlak, davranış, muamelat ve yasama mercii olarak görülmesi, asıl şekliyle, ebedi ilkeleriyle, yüce prensipleriyle günümüz müslümanlarının İslam'ı yaşamasına ve çeşitli çağdaş problemlerin çözümünde onun hareket noktası alınmasına çağrı"²⁵ olarak şekillenmektedir. İslamî uyanışı veya İslamî dirilişi, bir kısım batılı yazarların anlayışında da, doğrudan veya dolaylı olarak işaret edildiği gibi, daha önce zikrettiğimiz manada anlarsak; batılı araştırmaların, bu olgunun, yeniliği ve çağdaşlığı konusundaki fikrini kabul etmek ve benimsemek imkansızdır. Bu yüzden, Hulefa-i Raşidin çağının sonundan itibaren bu olgunun tarihi köklerini araştırmak mümkündür. Çünkü İslam Tarihi ve çeşitli İslami tecrü-

beler, ister Emevi ve Abbasi döneminde, ister Osmanlı dönemi vs. hakim yönetimlerde, var olandan farklı İslamî idealizm düşüncelerini ileri süren İslamî güç ve akımların varlığını doğrulamaktadırlar. Nitekim, diriliş hareketinin devamlılığını koruma yönünde, çok farklı şekillerde, fikri faaliyetler ortaya çıkmıştır. Mesela; Ahmed b. Hanbel ve onun Abbasi halifelerine yaptığı eleştirilerden, İbn-i Teymiye ve Moğollarla ilgili fetvalarından ve aynı şekilde, yenilikçiler silsilesi içerisinde, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve Hasan el-Benna gibi isimlerin ortaya çıkışını bu türden hareketler olarak saymak mümkündür. Bu vakianın tarihi geçmişinin tesbiti çerçevesinde şunu ileri sürebiliriz; yabancı batı egemenliğine direnme veya ona red şeklinde de ortaya çıkan, Libya'da Senüsiye, Sudan'da Mehdilik, Arap Yarımadası'nda Vehhabiyeye, Mısır'da İhvan-ı Müslimin Hareketi, bu diriliş olgusunun bir devamıdır. Aynı şekilde, İslam devletlerinde yabancı sömürgecilğe karşı başlatılan millî bağımsızlık hareketlerinde de, İslam'ın rolü esas unsurlardan biri olarak araştırılabilir.

Kısacası; İslamî diriliş olgusunun köklerini, gerek mevcut durumu reddederek İslamî idealizm konusunda düşünceler ileri süren İslamî güç ve hareketler şeklinde olsun, gerekse, İslam devletlerinde veya bu devletlerin başkalarıyla, özellik de batıyla olan ilişkilerinde İslam'ın nasıl anlaşılacağı ve tatbik edileceği hususunda pek çok yaratıcı görüş ve fikirler ileri süren İslami faaliyetler şeklinde olsun, Hulefa-i Raşidin döneminin sonlarına kadar götürmek mümkündür. Bu diriliş çizgisi, İslam devletleri içerisindeki etkileşimler, münasebetler ve çekişmelerde hakim, pek çok zorunlu şartlar ve durumlar itibarıyla- ki bunlar dış güçlerle olan münasebetlerin özünü de belirlerler- inişle çıkış arasında seyreden bir çeşit tarihi sürekliliği temsil etmektedir.

Fakat batılı çalışmalar İslamî diriliş olgusunun tarihi boyutunu niçin görmezlikten gelmektedirler? Bu soruya bir kaç şekilde cevap vermek mümkündür. Birincisi, tarihi araştırma geleneklerinin zayıflığı. Özellikle bu Amerikalı

²⁵Dr.Ahmed Sıdkı ed-Deccani, es-Sahvetü'l-İslamiyye ve Meşar'ül-Heymenet'l-Ecnebiyye, 16 nolu dipnotta geçen kitap içerisinde s.130.

araştırmacılar için geçerlidir. Çünkü ABD tarihi olmayan bir devlettir. O, tarihte yeni bir dönemdir. Burada pek çok araştırma faaliyetleri, Sulûkiye (davranışçılık) ekolünün ve daha sonrakilerin geleneklerini hareket noktası aldılar ve bu olguların tarihi yönlerine ve tarihi geçmişlerine yeterince önem vermediler. Bu, İslami diriliş olgusunun ele alınışında ve tahlilinde de kendisini göstermiştir. Çünkü batılı araştırmacılar, bazı sosyolojik ve psikolojik araştırma teknik ve metodlarını kullandılar ve olgunun bazı niceliksel göstergeler ve yansımaları üzerinde yoğunlaştılar. Olgunun bazı yönlerini anlamada bu araştırma metodlarının ve tekniklerinin önemine rağmen, bunlar olguya, parçacı bakış doğrultusunda sınırlı düzeyde önem vererek, onun tarihi uzantısını görmezlikten gelmektedirler. İkincisi; İslami diriliş olgusunun tarihi tecrübesi, batı açısından belirli anlamları yansıtmaktadır. İslami diriliş, önemli bir yönüyle, İslam alemi üzerindeki yabancı egemenliğin plan ve girişimlerine bir reaksiyon olarak ortaya çıktı. Haçlı seferlerinde, geleneksel sömürge döneminde ve İslam aleminin kalbine siyonist varlığını, yeni sömürge olgularını ve şekillerini reddetmede görüldüğü gibi, İslam, batıya karşı direniş hareketlerinde asıl unsuru oluşturmaktadır.²⁶ Bu bağlamda, İslami dirilişin tarihini incelemek, onun önemli bir yanı olan, İslam alemi üzerindeki batı egemenliği ve hakimiyeti girişimlerini incelemek demektir.

Nitekim, İslam'ın rolü, günümüz İslam devletlerindeki millî bağımsızlık hareketlerinde ve aynı şekilde daha önceki tarihi dönemlerde, barbar batıya karşı direniş ve red hareketlerinde açıkça görülmüştü. Bu rol, bir kaç boyutta ortaya çıkmaktadır: İslam ister bir devlet, isterse bütün İslam devletleri düzeyinde olsun, birlik ve kaynaşma unsurudur. Nitekim O, bu devletlerde kimliğin esas kaynağı olup, teknolojik başarı ve askerî güce dayalı barbar batı medeniyeti örneğine tam bir alternatif örneği sunmaktadır. Son olarak, İslam, önemli birleştirici güç ve imkanlara sahiptir. Çünkü müslümanları, başta İslam diyarını korumak için Cihad olmak üzere, pek çok genel İslami prensip ve ilkeler etrafında birleştirmektedir. Bu cihad, geçmişte ve günümüzde İslam alemini hedef alan dış saldırılara karşı direnme hareketlerinde, odak kavram ve temel unsur olmuştur. Üçüncüsü; dil proble-

mi, batılı araştırmacıların bu olgunun tarihi köklerini araştırmasını engellemektedir. Bu konuda, müslüman araştırmacıların çalışmalarının olmaması veya az olması, İslami diriliş olgusunun tarihi köklerini ihmalde önemli bir sebep teşkil etmektedir.

İslami diriliş olgusunun tarihi boyutunu görmezlikten gelmeye ilaveten, batılı çalışmaların çoğu bu olgunun evrensel boyutunu da ihmal etmektedirler. Araştırmalarda asıl yoğunluk, esasen, Ortadoğu'daki İslami diriliş olgusu ve sık sık tekrarlanan Ortadoğu İslam'ı (Middle Eastern Islam) üzerindedir. Bu araştırmalar, dini uyanışın ve dine dönüşün, günümüz toplumlarının çoğunun yaşadığı genel bir olgu olduğunu görmezlikten gelmektedirler. Nitekim Dr. Ahmet Sıdkı ed-Deccani (?) bu konuda şunu ileri sürmektedir: "Çağdaş Dünyamız, bugün çeşitli toplumlarda gördüğümüz 'Manevi (Ruhî) uyanış' olgusunu yaşamaktadırlar. Bu olgu, ruhi uyanış hareketlerinde, şekil itibarıyla farklı olsa da insanın arzularına cevap verme ve insanın ruhi boyutuna hitap etmede birleşmektedirler. Bu olguya, çağdaş dünyamızda ve özellikle batıdaki insanın şikayetçi olduğu ruhi krizler arasında sıkı ilişki vardır."²⁷

Dini uyanış olgusunun evrenselliğini destekleyen onlarca örnek getirilebilir. Mesela; Amerika eski başkanı Reagan, başkanlık seçimi kampanyalarında temel unsurlardan biri olarak dine dayanmıştır, dini makamlardan biri olan Vatıkandaki Papa, Dünya siyaset meydanında önemli bir rol icra etmektedir. Hiç kimse Avrupa devletlerindeki Demokratik ve Sosyalist Hristiyan Partilerinin rolünü ve faaliyetlerini görmezlikten gelemeyiz. Aynı şekilde, kilise Doğu Avrupa ülkelerinde ve Latin Amerika'da sosyal ve siyasal anlaşmazlıklarda önemli bir rol oynamaktadır. Sonuncu olmayan bir diğeri ise; İsrail'deki dini parti ve hareketlerin -Şas (Tevrat'ın Doğulu Muhafızları), Ağudat Yisrael (İsrail Birliği), Mizrachi (Milliyetçi Dinci Cephe), Degel Ha Tora (Tevratın Bayrağı)- rollerinin ortaya çıkmasını zikredebiliriz. Çünkü bunlar, 1988 Kasım'ında yapılan 12. Kilise seçimlerinde 18 sandalye kazandılar.²⁸

²⁶Fazla bilgi için bkz. Deccani, age. s.129-140.

²⁷Deccani age s.131

²⁸Vahid Abdülmecid, "İntihâbü'l-Kenîseti's-Sâni Aşare ve'n-Nizamü'l-Hizbi el-İsrailî", Kahire Üniversitesi İktisadi ve Siyasî Bilimler Fakültesi Siyasî İncelemeler ve Araştırmalar Merkezi'nin 3/1/1989 tarihinde düzenlediği "Tahlil Hâceti'l-İntihâbatü'l-İsrailî" adlı toplantıya sunulan tebliğ.

İslam, dine dönüşle ilgili bu evrensel yöneliş çerçevesinde, yansımaları yaklaşık bütün İslam ülkelerini kapsayan diriliş olgusunun, coğrafi ve sosyal çerçevesinin genişliğiyle, belirli bir ayrıcalık kazanmaktadır. Bu sosyal çerçevede, çeşitli şekillerde ve farklı görünümde faaliyet gösteren geniş sosyal kesimler ve gruplar bulunmaktadır. Bütün bunlardan daha önemlisi İslamî güç ve akımların İslam'ı, batı medeniyeti örneğine karşı tam bir alternatif olarak sunmalarınıdır. Çünkü İslam, günümüzde insanlığın şikayetçi olduğu çeşitli problemlere çözümler sunmaktadır. Aynı şekilde İslamî diriliş olgusunun ayrıcalığı, siyasî İslamî güç, cemaat ve örgütlerin ortaya çıkmasından ve onların artmasından kaynaklanır. Çünkü, bu cemaatler mevcut nizamları yıkmak ve yerine Kur'an ve Sünnet'teki İslamî esaslardan hareketle gerçek İslam toplumunu kurmak için şiddet ve inşilabı bir metod olarak benimzediler.

Batılı araştırmacılar, İslamî uyanış olgusunun evrensel boyutunu niçin görmezlikten gelmektedirler? Gerçekte bu, ancak olguyla ilgili batılı siyasî ve akademik ihtimamın artmasının sebeplerini yorumlarken kendisinden daha önce bahsettiğimiz Oryantalist gerekçe ve Siyasî-Stratejik gerekçe ışığı altında anlaşılabilir. İslamî diriliş olgusu, merkezinde Arap dünyasının bulunduğu İslam alemindeki batı çıkarları için bir tehlikedir. Aynı şekilde bu, batı medeniyeti örneğine meydan okuyan bir alternatif durumundadır. Dine dönüş şeklindeki evrensel yöneliş boyutu, daha önce de zikredildiği gibi, insanın maddî ihtiyaçlarını sağlayan fakat ruhi ve manevî yönlerini öldüren batı medeniyetinin tökezlediğinin delilidir. Bu durum "Batı Medeniyeti'nin Hastalıkları" olarak ortaya çıkan bir grup tehlikeli sosyal ve ahlaki hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden, dine dönüş şeklindeki genel eğilim, kişiyi esas alan batı medeniyetinin merkez alınması kompleksinden hareketle, batılı araştırmacıların pek çoğunun kabul edemediği bir durum olan batı medeniyetinin iflasından ortaya çıktı. Çünkü batılı araştırmacıların çoğu, araştırma ve incelemelerinde, temelini, insanlığın gelişmesi için, tek yolun batı toplumlarının takip ettiği yol olduğu, bu yüzden diğer devletlerin bu yola tabi olup onun izinden yürümemiz gerektiği fikrini oluşturan önyargılardan hareket etmektedirler. Bu bakımdan Liberal değerlerin, insanlığın gelişiminin hedef ve ideallerinden olan Demokrasi,

Özelleşme ve kişi hürriyeti şeklinde ortaya çıktığı kabul edilir. Bu diğer toplumların kültürel ve itikadi sistemlerine, medeni ayrıcalıklarına aşağılayıcı bakışı içermektedir. Batıda ve Doğu Avrupa toplumlarındaki din ve siyaset arasındaki yakın ilişki ve münasebet gerçeğinin iyice anlaşılması, asıl itibarıyla, batı düşüncesinin temel dayanaklarından biri olan din ve devleti birbirinden ayırma anlamına gelen Laiklik etrafında pek çok soru işareti ortaya çıkarmaktadır. Bu problemle ilgili özel durumu gözönünde bulundurulduğunda, İslam, Ortaçağda batıda hakim olan din adamları yönetiminin varlığını tanımaz. Çünkü İslam'da yönetim sistemi esas itibarıyla yönetimlerin, yöneticiye rıza gösterme ve gönülden kabul etmelerine dayanan sivil bir yönetimdir. Bunun tanımı pek çok İslamî prensip arasında, şura, özel bir kesimin biatı (Ehlü'l-Hal ve'l-Akd) ve bütün toplumun biatı gibi kavramlarla yapılmaktadır. İslam'da yönetim, esasını şeriatın tatbiki veya Allah'ın indirdiği ile hükmetmeye bağlılığın oluşturduğu dini bir kaynağa dayanmaktadır. Bu yüzden iktidarın kaynağı sivil, bu yöntemin uygulamak zorunda olduğu kanunların kaynağı da ilahi ise ve bu kanunlar da yönetici ile yönetilen arasındaki manevî bağın özünü oluşturuyorsa, neticede İslam'da din ve siyasetin ayrılığından bahsetmeye gerek kalmaz.²⁹ Bazı batılı toplumlarda dinin siyasî rolünün ortaya çıkarılması çerçevesinde, siyasî seçim propagandaları ve sosyal ve siyasî çekişmelerde de olsa din kullanılıyorsa, batı düşüncesinin modernleşme ve gelişmişliğin kaynağı olarak, din ve devletin birbirinden ayrılması şeklinde ileri sürdüğü temel dayanaklardan birisinin sarsıldığı söylenebilir: Din, bütün toplumların ruhi ve itikadi bir hazinesidir. Böyle olunca onun belirli bir çerçeve içine sıkıştırılması mümkün olmaz. İster resmi, ister gayri resmi olsun, bazı dini müesseselerin rolünün azaltılması mümkün ise de, kimlik kaynağı, emniyet duvarı ve hatta red ve protesto vasıtası olarak insanların dine ve onun değerlerine yönelmelerine engel olmak imkansızdır. Nitekim dinlerin, doğup büyüdüğü yerlerde devrimci değişimler meydana getirdiği inkar edilemez.

²⁹Fazla bilgi için bkz. Muhammed Amare, el-İslam ve Usûlü'l-Hükûm Ali Abdürrazak, s.45, Beyrut 1972, Dr.Ahmed Kemal Ebu'l-Mead, "es-Sultatü's-Siyasiyye fi'l-İslam" Arabî, 300 (1984), s. s.24 Şihabü'd-Din b. Ebi Rebi, Sülûkü'l-Memalik fi Tedbirü'l-Memalik, thk. Hamid Rebi, 1/17, Kahire 1980 Dr. Seyfuddin Abdülfettah, et. Teccidü's-Siyâsi ve'l-Vakü'l-Arabî el-Muasir: Rû'ye İslamiyye Kahire 1989.

Kısacası; batılı araştırmacılar bu diriliş olgusunu ele alırken pek çok metodik ve objektif prensipleri ön plana çıkarmakta ve onun delaletlerini içeren diğer noktaları görmezlikten gelmektedirler. Yine onlar bu olguyu, parçacı ve Oryantalist yaklaşımla ele alarak, onun tarihi boyutunu ve dine dönme gibi evrensel yönleştire ortaya çıkan evrensel boyutunu inkar etmektedirler. Aynı şekilde onun itikadi ve kültürel boyutlarına yeterince yer vermeyerek, din ve devlet arasındaki bağ konusunda İslam'ın özel durumunu ihmal etmektedirler.

4- İslamî Uyanış Olgusuyla İlgili Yorumlarda Görülen Eksiklikler

Daha önce de zikredildiği gibi, batılı araştırma ve incelemeler, İslamî diriliş olgusuyla ilgili pek çok yorum ortaya koydular. Fakat bu çalışmaların olguya ilgili yorumlarında mevcut olmayan önemli boyutlar bulunmaktadır. Bunların başında; içerisinde canlılık ve süreklilik unsuru bulunduran İslam dininin ayrıcalığı ve tabiatı ile ilgili boyut gelmektedir. İslam dininin özellikle muamelat konusunda ihtiva ettiği bir grup genel prensip, hayatın bütün alanlarına uzanmakta olup, günümüz problemlerine çözümler ve düşünceler üretmek için bu konularda aklın ve icihadın kullanılmasına geniş bir alan bırakmaktadır. Bunun için İslam'ın bütün zaman ve mekanlara uygunluğu ilkesinin ilmi gerçeklik düzeyinde temellendirilmesi mümkündür. Bu konuda Dr.Yusuf Karadavi'nin şu sözünü zikredebiliriz: "İslam ümmetinin inandığı, sabah akşam kitabını okuyup dinlediği, Resul'ünün ve kahramanlarının yaşantılarının hatıralardan kaybolmadığı İslam'ın tabiatı gereği, onların bu uyku-larının uzun sürmemesi, bu ümmetin en belirgin özelliğidir. Bu sebeple İslam, ümmetini sürekli ilme ve çalışmaya çağırmakta ve düşünce ve incelemeye, mücadele ve cihada teşvik etmekte ve bunun neticesinde zaferin kazanılacağını ve bu dininin yükseleceğini vadetmektedir. Ayrıca, O, Allah'ın inananlarla beraber olduğunu, neticenin takva sahipleri lehine olduğunu, zaferin doğrunun yanında olacağını ve batılın ise kesinlikle yok olacağını vurgulamaktadır. İslam ümmetinin tarihindeki büyük uyanışlar, müslüman olmayanların tarihinde yoktur. Çünkü İslam kendine davetini yüceltecek ve ona çağırarak ve ümmetinin gücünü kendi sancağı altında gerçekleştirecek kimseleri bulabilmiştir"³⁰ Dr.Hişam Cuayt de şunu söyle-

mektedir: "İslam kültür ve medeniyet olarak teslimiyeti kabul etmez. Varlığının kaynağını kendinde görür. Çünkü onun kendine has olağanüstü bir gücü olup, moderleşmenin ortaya koyduğu insanı ve siyasi bütün kültürlere meydan okumaktadır. Ancak, bu durum, İslam'ın zaaf noktasıdır. Bu, onun başkalarını reddetmesine ve kendi fikri sisteminin donukluğuna sebep olmuştur. O gerçekte, başkalarını dışlayan bir güçtür. Fakat diğer taraftan modernleşmenin (Hadase) ferdiyetçilik, uzlet, maddi ve iktisadi aldatma, psikolojik bunalım gibi olumsuzluklarına bakarak, İslam'ın 21. yüzyıl insanı için yenilikçi bir mesaj yayabilecek ruhi bir güç olduğunu düşünmek mümkündür."³¹

İslamî diriliş olgusuna önem veren batılı araştırmalar, İslam dininin tabiatına en küçük ihtimam göstermediler. Bu durum olguya ilgili ortaya konan bütün yorumları doğru olmalarına rağmen eksik ve yetersiz kılmaktadır.

Bazı çalışmalar, bu olguyu geniş bir şekilde sunmuşlarsa da, onların, derinliğini ele almadığı diğer bir problem daha kendini göstermektedir. Değişim sloganı atan ve bunun için çalışan, ancak farklı ideolojik bir zeminden kalkarak bunu gerçekleştirmek isteyen, temelde, solcu pek çok güç ve örgütlerin varlığına rağmen niçin halk ve özellikle de gençlerimiz, bu İslamî cemaat ve örgütlerde, daha çok, yer almaktadır?

Zikrettiğimiz bu sorunun cevabını, önemli İslam toplumlarında dinin bağlayıcılığının etkinliği ve İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu sorunların teşhisinde ve onlara çözüm sunmada İslamî mesajın kolay ve anlaşılır bir dil kullanması gibi bir kaç gerekçe ışığında vermek mümkündür: Bu bağlamda, cemaatler, geniş kesimlerde yayılma ve taban bulmada, son derece etkileyici bir güce ve ikna edici güçlü bir mantığa, sahiptirler. Buna, Fehmi Hüveydi'nin İslamî hareketlerde örgütlenmemiş ve siyasi olmayan kesim olarak isimlendirdiği halk tabanının genişliği de ilave edilebilir. Bu kesim, farklı şekillerde Allah'a giden yolu arayan bir grup dindarı içermekte olup, siyasi ve siyasi olmayan aktif İslamî cemaat ve örgütlerin en sağlam ve en güvenilir kesimini oluşturmaktadır.

³⁰Kardavi, age. s. 22-23.

³¹Dr.Hişam Cuayt, "Sur'a beyne'l-Âlemeyn", *el-Yaumü's-Sâbî* 260 (1989), s.46.

Solun İslam dünyasındaki fikir, örgütlenme ve uygulama seviyesindeki krizi, geniş sosyal kesimlerde yayılamamasına ve hareketini desteleyecek sosyal kesim kazanamamasına sebep oldu.³² Bu yüzden sol, bazı kültürümler ve sınırlı sayıdaki talebe ve işçileri içeren belirli bir seçkin kesimin sözcüsü olmaya devam etti.

Marksist kavramların anahtar teslimi metoduyla, yani kavramların Arap ve İslam devletlerindeki toplumsal gerçeğe daha iyi uyum sağlayabilmesi için herhangi bir açıklamaya ve geliştirilmesine çaba sarfedilmeksizin aynen taşınması yüzünden, solun fikir düzeyindeki krizi, onların anlaşılması zor bir siyasi dil kullanması şeklinde ortaya çıktı. Bu yüzden sol, gerçekten uzak, muğlak bir fikir olarak devam etti ve bir grup mücerred tılsım ve gizlilikten ötesine gidemedi. Örgütlenme ve uygulamalar düzeyine gelince, solun krizi, solcu güç ve örgütlerin çokluğu, parçalanmışlığı ve pek çok durumlarda bu solcu güç ve örgütler arasında koordinasyon ve işbirliği stratejisinin bulunmaması olarak görüldü. Aynı şekilde Arap devletlerinde Sosyalizmi tatbik denemeleri başarısızlığa uğradı ve başta Mısır, Sudan ve Tunus'ta belirli bir ölçüde de Cezayir, Suriye ve Irak'ta olduğu gibi pek çok ülke, farklı tarihli dönemlerde bundan vazgeçtiler.³³ Marksizm denemesi Güney Yemende de başarısızlığa uğradı. Çünkü 1986 yılının başlarında hakim seçkin taraflar arasında savaşın alevlenmesiyle neticelendi. Ve bu savaşta silahlı kuvvetler, emniyet birimleri ve Dr.Gassan Selame'nin deyişiyle; Marksistleşmiş gruplar kullanıldı. Buna ilaveten, pek çok İslam devletinde mevcut nizamın yoğun siyasi ve emniyet operasyonlarını, bu solcu güç ve örgütlere yöneltmesi bunların çoğunun yeraltında faaliyet göstermesine sebep oldu. Diğer yandan, buna, mevcut nizamın uyguladığı ve uygulamaya devam ettiği sola karşı, siyasi teşhir girişimleri eklenebilir. Bu girişimler asıl itibarıyla, solu karalamakta ve toplumdaki güvenilirliğini sarsmaktadır. Zikrettiğimiz bu faktörler, solun İslam ülkelerinde zayıflamasına sebep olmuştur. Böylece, fikri örgütlenme, uygulama ve münasebetler düzeyinde soldaki gizli kriz, geniş halk kitlelerini kendisine çekerek, hareketine destek için bunları bir araya toplayamamasına sebep oldu.

Arap ve İslam devletlerinde soldaki bunalım ve gerilemenin yanısıra Milliyetçi Daya-

nışma Hareketi, teori ve pratikte, 70'lerin başından hatta, 1967 yılından itibaren gücünü kaybetmeye başladı. Bunun iç ve dış pek çok sebebi vardır. Ancak bunlara girmeye gerek yoktur.³⁴ Bu bunalım neticesinde Milliyetçi ve Nasırcı güç ve örgütler, mevcut anlaşmazlıkları ortadan kaldırmada, Milliyetçi fikrin canlılığını tekrar hakim kılmada ve Milliyetçi faaliyetleri sürdürmede başarısız kaldılar. Bütün bu sebepler, güvenilirliklerini kaybeden ve oralarda yaşayan hakların toplumsal şuurunda yer edinemeyen solcu ve milliyetçi ideolojik sistem ve uygulamalara karşı İslami cemaat ve örgütlerin bir alternatif olarak İslam'ı sunmalarına zemin hazırladı.

Kısacası; İslami hitaptaki yayılmayı hızlandıran ve ikna gücünü artıran gizli bazı unsur ve özelliklerin yanısıra, milliyetçi, solcu ve liberal diğer ideoloji ve örgütlerin bunlara bağlı olarak kalkınma ve modernleşme tecrübelerindeki başarısızlık gibi bütün bu etkenler, İslami diriliş hareketlerinin çeşitli kaynaklarla ve şekillerle ortaya çıkmasına uygun bir ortam hazırladı.

5- Vakanın Geleceğine Aşırı Kötümser Bakış

İslami diriliş konusundaki batılı çalışmaların çoğu, bu İslami diriliş hareketi ile ilgili aşırı kötümser bir görüşü içermekte olup diğer İslam ülkelerinde İran örneğinin tekrarlanması imkansız olmasa bile, zor olacağını vurgulamaktadırlar. Bunlar, bazı İslami cemaatlerin şu veya bu devlette iktidara gelseler bile mevcut problemleri İslami zeminden hareketle çözmeyi başaramayacaklarına işaret etmektedirler. Bu araştırmalar, şiddete başvuranın, bu cemaatlerin itikadi ve sosyal yapısının bir parçası olduğunu dikkate alarak, İslami cemaat ve örgütlerin İslam devletlerindeki siyasi istikrarsızlığın kaynağı olmaya devam edeceğini sürekli tekrarlamaktadırlar.

³²Arap dünyasında solun bunalımının sebepleri ve tezahürleri konusunda geniş bilgi için bkz. Hüseyin Muhammed Mahmud Ma'um, "Kıraat fi Nakd'l-Yesâr el-Arabî, el-Mustakbel el-Arabî, 114 (1988), s.134-152. Tarık Y. İsmail, "the Communist movements in Arab World", Law Personalities and People of Middle East (Boulder 1987) -editör James Piscatori ve George S. Harris- kitabı içerisinde s.169-204.

³³Helen Desfosses, Jacques Levesque, ed. *Socialism in the Third World*, London 1975.

³⁴Muhammed Safiyüddin Muhammed Cevdet Salim, el-Fikrül-Kavmi el-Arabî ve's-Siyase el-Arabîyye maa Tatbîk ala Masdar'l-Cezair-Suriye 1952-1970, Kahire Üniversitesi İktisadi ve Siyasi Bilimler Fakültesinde hazırlanmış tez. Kahire 1989.

Bu zikrettiğimiz yaklaşımın boyutlarını dikkatle incelediğimizde onların, esas itibarıyla, mevcut nizamlara karşı şiddet eylemlerine girişen siyasî İslâmî hareket ve örgütlerce temsil edilen diriliş olgusunun yansımaları ve kaynaklarından bir boyutu ile uyuştuğunu görürüz.

Bu cemaatlerin, her ne kadar seslerini daha fazla duyursalar bile, geniş bir yönelimi ve hatta İslâmî hareketteki ana bünyeyi ifade etmediği, daha önce, vurgulanmış ve kanıtlanmıştı. Bu yüzden, şiddete başvuran İslâmî hareketlerin geleceğini, diriliş hareketinin bütünü ve bu vakıanın bütün boyutlarının geleceği olarak görmek, bu olgunun boyutlarından, özellikle de asıl ve ana boyut olmayan bir boyutunun geleceği ile ilgili düşünceye dayanıldığından, bu görüş oldukça sakıncalıdır. Aynı şekilde, diriliş olgusunun geleceğini, bu olgunun artmasında etkili olan Arap ve İslam gerçeği ile ilgili mevcut problemleri ve meydan okumaları anlamadan ve bu olgudaki devamlılığın ve değişimin sınırlarını tanımadan anlamak imkansızdır.

Bu durumda, düşünülmesi ve araştırılması gereken pek çok problem ortaya çıkmaktadır. Birincisi; Arap ve İslam aleminin geleceğinin, İslam'ı temel bileşimlerden biri olarak kabul etmeden düşünülemez olduğu üzerinde, İslam devletlerindeki pek çok araştırmacı, düşünür ve hatta siyasiler arasında ittifak vardır. İkincisi; İslâmî diriliş olgusunun ortaya çıkması ve tırmanması İslam aleminin yaşadığı hayatın bütün yönlerine yayılmış toplumsal krizlerle irtibatlıdır. Bu krizin en önemli özellikleri, kalkınma ve modernleşme tecrübelerinin başarısızlığa uğraması ve yarıda kalması, kimlik bunalımının kökleşmesi, dışa bağımlılığın artması, batılı değer ve davranışların yayılması, siyonist İsrail'in saldırganlığının önlenmesinde etkisiz kalınması vs. olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen, Arap ve İslam dünyasında mevcut problemlerin çözümünde başarısız kalınması neticesinde, sadece bir reaksiyon olduğunu kabul etmek imkansız olup, bu uyanış olgusu aynı zamanda İslam dininin tabiatının asıl bir parçasıdır ve onun temel bir prensibine dayanmaktadır. Aynı şekilde, o, İslam ümmetinin uzun tarihi deneyimleri akabinde ortaya çıkan tarihi oluşumunun bir parçasıdır. Bu olgunun coğrafi ve sosyal çerçevesinin genişliği, onun İslam toplumlarındaki sosyal oluşumların önemli bir unsuru yapmıştır. Bu yüzden diriliş olgusu-

nun devamlılığı, onun kendine has bazı özellik ve unsurlarına ve de asgari düzeyde bu olgunun ortaya çıkması ve tırmanmasına etki eden bazı problemlerin devamlılığına bağlıdır. Üçüncüsü; bu olgunun geleceği ile ilgili görüşler çerçevesinde batılı çalışmalar, siyasî İslâmî cemaat ve örgütlerin İslam dünyasındaki mevcut problemleri çözebilecek açık ve net düşünce ve projelere sahip olmadıkları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bu bir ölçüye kadar doğrudur. Fakat, İslâmî zeminden hareketle mevcut problemlere çözüm ve projeler sunmak maksadıyla pek çok İslam aliminin gerçekleştirdiği yaratıcı çabalar, bu eserlerin görmezlikten geldiği ve üzerinde düşünülüp netleştirilmesi gereken bir konudur. Burada iktisadi sistemin tabiatı, siyasî sistemin özellikleri, sosyal adalet problemi ve eşitlik, vatandaşlık, azınlıklar ve sair konusundaki pek çok problemle ilgili mevcut sorunlara İslâmî bakış çerçevesinde pek çok ciddi çalışmaya işaret edilebilir. Bu bakımdan, bu fikri kaynakla siyasî olan veya olmayan diğer diriliş hareketlerinin kaynakları arasındaki bu kolay etkileşim, mevcut sorunlara çözüm ve projeler sunmada etkinlik açısından diriliş olgusunun geleceği için hakım değişken durumundadır. Özellikle bu fikri kaynak, olumsuz manada değil olumlu manada, daha fazla etkili ve tesirli olabilmek için, siyasî kaynağı yönlendirecek, hareketini kontrol altına alacak ve olumsuzluklarını ortadan kaldıracak dayanaklara sahiptir. Dördüncüsü; batılı çoğu araştırmalarda olduğu gibi, İslâmî cemaat ve örgütleri, İslam ülkelerindeki siyasî istikrarsızlığın doğrudan sorumlusu olarak görmek imkansızdır. Çünkü bazı cemaatlerin şiddet faaliyetleri, istikrarsızlığın sadece bir yansımasıdır. Fakat bu, istikrarsızlığın kaynaklarından değildir. Yani o, istikrarsızlığın ifadesi olup, onu yaratmamaktadır. Nitekim şiddet faaliyetleri, sadece bazı İslâmî cemaatlerin yaptığı şeyler değildirler. İslam toplumlarında askerler, işçiler, talebeler, bazı solcu örgütler gibi diğer güçlerin de başvurduğu bir olgudur. Bu bakımdan siyasî istikrarsızlığın köklerini, İslam ülkelerinin şikayetçi olduğu ve bunların üstesinden gelmede veya azaltmada mevcut nizamların siyaset ve uygulamaların başarısızlığa uğradığı bir grup yapısal bozukluk ve çelişkilerde (sosyal, siyasî, itikadi ve harici) bulmak mümkündür.

Bu sıkıntıların başında kimlik bunalımı, millî kalkınma sorunları, tabakalar arasında iktisadi farklılıklar ve bu uçurumun büyümesi, yönetimde krallık ve tek kişinin yönetimi ve

dışa bağımlılığın artması vs. gelmektedir. Bunun neticesinde bu çelişki ve sıkıntılarının devamını, İslam ülkelerindeki siyasi istikrarsızlık olgusunun yayılması ve devam etmesinin birinci sorumlusu olarak kabul edilebilir.

Bu araştırmaların genel özeti olarak şunları söyleyebiliriz. İslamî diriliş olgusunu ele alan batılı çalışmalar aşağıdaki birçok özelliğiyle tanınmaktadırlar: İslam'ı tanımlamakta ve araştırma konusu bu olguyu vasıflandırmak için kullanılan kavramların fazlalığı ve kapalılığı. Buna ilaveten, İslam'a ve İslamî diriliş olgusuna tek bir boyutundan bakan (parçacı) görüş, tarihi ve evrensel boyutu görmezlikten gelme, bu olguya şiddet ve aşırılık arasında bağ kurma şeklindeki yaygın görüş, olgunun yorumu çerçevesinde ise, batılı çalışmalar, İslam dininin tabiatı ile ilgili yorumların bu canlılık ve dirilişin kaynağı olduğunu görmezlikten gelmektedir. Batılı çalışmaların çoğu, bu vakânın geleceği ile ilgili olarak, bu cemaatlerin, İslam'dan hareketle mevcut sorunlara çözüm ve projeler ortaya koymada başarısız kalacakları ve İslamî cemaat ve örgütlerin İslam devletlerinde siyasi istikrarsızlığın temel kaynağı olmaya devam edeceği fikri üzerinde ısrar etmektedirler.

Acaba, bu olguya ilgili Arapça çalışmalar hakkında ne söylenebilir?

6- Bu Vakıyayla İlgili Arapça Araştırma ve İncelemeler: Mısır'lı Düşünür ve Araştırmacıların İnceleme ve Araştırmalarında Yer Alan Belli Başlı Düşünceler

Burada genel bir kaç mülahazayı ortaya koymak mümkündür: Birincisi; Bu konuda, ciddi Arapça araştırmalarının sayısı az ve beklenen düzeyde değildir. Bu eserler, olgunun, tabiatı, iç ve dışta kazandığı önem ve tesiriyle uyuşmamaktadır. İkincisi; bu olguyu tanımlamada kullandıkları kavramlar ve onunla ilgili ileri sürülen yorumlar dolayısıyla batılı çalışmalara yöneltilen pek çok tenkid, bundan çok daha şiddetli ve daha güçlü bir şekilde Arapça çalışmalara yöneltmek mümkündür. Batılı araştırmalarda olduğu gibi bunlarda da, İslam'ı tanımlamada ve bu diriliş olgusunu ve bu olgunun sosyal yapısını oluşturan güçleri tanımlamada kavram kargaşası mevcuttur. Bu konuda pek çok kavram ve terimlere dikkat çekmek mümkündür. Örneğin; Devrimci İslam, İlerici İslam, Siyasi İslam, Protestocu İslam,

İtirazcı İslam, Aydınlatıcı İslam, Amelî İslam, İntikamcı İslam, Medenî İslam, Resmî İslam, Halk İslamı, İslamî Köktencilik, İslamî Yayılma, Aşırı İslamcılar, Siyasi İslamî Hareketler, İslamî Muhalefet, Akılcı Köktencilik, Aktif Köktencilik vs...³⁵ Bu kargaşa ve kapalılık sadece kavramların çokluğu ile sınırlı kalmayıp bu kavramların delalet ve manalarına da hakım oldu. Üçüncüsü; İslamî diriliş olgusunu yorumlama çerçevesinde, pek çok Arapça araştırma, bu olgunun yorumlarını batılı araştırmaların zikrettiğinden farksız bir şekilde zikretmektedirler. Aynı şekilde bunlar, bu olgunun önemli yorumlarından biri olan, İslam dininin tabiatı ve onun dinamizminin kaynakları ile ilgili yorumu çoğu kere görmezlikten gelmektedirler. Arapça çalışmaların çoğu, bu olgunun tarihi ve evrensel iki boyutunu ihmal ettikleri şeklinde batılı çalışmalara yöneltilen eleştiriyi kabul etmez. Dördüncüsü; onların çoğu İslamî diriliş olgusunu değerlendirirken çeşitli ideolojik zeminlerden ve fikirlerden hareket etmektedirler. Böylece bunlar, özelde İslamî diriliş olgusuna, genel olarak da İslam'a yönelik daha önceden sahip oldukları değer hükümlerini serdetmektedirler.

Vakıyayla ilgili Arapça çalışmaları, aşağıdaki şekilde üç temel eğilim etrafında tasnif etmek mümkündür:

Birinci eğilim; Olguyu reddeden bir grup çalışmayı içermektedir. Bu tip çalışmalar, olumsuz bir bakış açısıyla ona bakmaları için, onu donukluk, aşırılık, ilme, modernleşmeye ve insan haklarına düşman olarak görmektedirler. Onlar, İslamî cemaat ve örgütlerin, mevcut problemlere çözümler getirecek açık projelere ve net düşüncelere sahip olmadıkları, sadece ahlaki ve itikadi yönle yetindikleri konusu üzerinde durmaktadırlar. Bu yönelişe, pek çok solcu yazar ve düşünür ve bazı Liberaller dahil edilebilir.³⁶

³⁵Bu kavram ve isimler, İslamî diriliş olgusunun bazı yönlerini ele alan Arapça pek çok araştırmada kullanılmaktadır. Aynı şekilde, bu kavramlar, basında ve parti kulislerinde oldukça rağbet görmektedirler.

³⁶Örneğin bkz. Dr.Ferec Fude, et-Tayyâr es-Siyasî ed-Dini ve Bidayât es-Sukût, el-Ezmine 15 (1989), s.34-94, el-Cemaatü'l-İslamiyye ve Hukûkû'l-İnsan fi Mısır, (Mısır İnsan Hakları Derneği'nin 8-9 Aralık 1985 tarihinde düzenlediği, Mısır'da İnsan Hakları toplantısına sunulmuş bir bildiri), Kable's-Sukût, Kahire 1985, Dr.Fuad zekeriyya, el-Hakika ve'l-Vehm fi'l-Harekatü'l-İslamiyye el-Muasıra, Kahire 1986, "et-Tatarruf es-Siyasî ed-Dini fi Mısır: el-Cüzür, el-Vakaa, el-Mustakbel, Fıkr. 8/12/1985, s.31-111. Dr.Nizar el-Hadîsi Kadilyyetü'd-Demokratyye ve'l-Cemaatü'l-Diniyye, el-Bâhis el-Arabî, Nisan Temmuz 1986, s.28-34.

İkinci Eğilim, Bu olguya, araştırmacı bir gözle bakan bir grup araştırma ve incelemeyi ihtiva etmektedir. Çünkü onlar, bu olguyu İslam toplumlarındaki canlılık ve uyanışın bir unsuru olarak kabul etmekte ve onda bu toplumların geleceğinin bir suretini görmektedirler. Yine bu araştırmalar, diriliş olgusunu, doğruya yönlendirmenin ve bazı eksikliklerini gidermenin önemi üzerinde durmaktadırlar. Bu eğilime Şeyh Yusuf Karadavi, Fehmi Hüveydi, Dr. Muhammed Amare, Dr. Rıdvan Seyid, Adil Hüseyin, Dr. Hamid Rebi, Şeyh Muhammed Gazzali ve diğer pek çok isim dahil edilebilir.³⁷ Bu eğilimin taraftarları, İslam kültürünü, onun sağlığını ve çürüğünü ayırmak ve bu kültürden hareketle mevcut problemlere çözümler ortaya koymak ve neticede İslam'ı (değer, fikir ve sistem olarak) günümüz gerçeği ile irtibatlandırmak amacıyla yeniden gözden geçirmek ve onu metodik açıdan yeniden değerlendirmektedirler.

Üçüncü Eğilim; Bu olgunun özelliklerini ortaya çıkarmak ve boyutlarını tahlil etmek amacıyla Arap araştırmacıların Arapça ve İngilizce olarak hazırladıkları bir grup akademik araştırma ve çalışmayı kapsamaktadır. Bu araştırmalar, olguyu tahlilde, sosyal ve siyasi bazı araştırma yöntemleri ve araçlarına dayanmadığı için, onlarda akademik ve araştırmacılık özelliği ağır basmaktadır. Bunlar, ister olguyu tanımlamada kullanılan kavramlarla isterse, onun hakkında ileri sürülen yorumlarla ilgili olsun bazı önyargılı ve ideolojik fikir ve tercihlerden arınmış değildir. Esas itibarıyla, onlar bu İslamî diriliş olgusunun aktifliğini ve pratik faaliyetlerindeki dinamiklerini tahlil üzerinde yoğunlaşarak, bazı İslamî cemaatlerin sosyal temellerini, teşkilat ve fikir sistemlerini tahlil etmekte ve bir taraftan bu cemaat ve örgütler arasında ilişkî şekillerini, diğer taraftan da, bu cemaatlerdeki mevcut gruplar ve bunlarla ilişkî halinde bulunan siyasî yönetimler arasındaki bazı ilişkî ve etkileşim şekillerini gözlemlemektedirler.³⁸

Kısaca; İslamî diriliş olgusu etrafındaki Arapça araştırma ve incelemelere, gerek olgunun önemi, tesirleri ve uzantıları, gerekse vakıyyla ilgili batılı araştırmalar çerçevesinde baktığımızda, bunların nitelik ve nicelik açısından istenen düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum, İslam ülkelerindeki araştırmacılara ve akademik merkezlere, bu olgunun analizini yapma, boyutlarını ve sınırlarını, güç kaynaklarını ve zaaf noktalarını, de-

vamlılık imkanlarını, Arap ve İslam aleminde, şu anda ve gelecekteki gelişmelerle olan irtibatını tesbit konusunda büyük sorumluluklar yüklemektedir.

Acaba bunun gerçekleşmesi mümkün müdür?

İşte hodri meydan...

³⁷Örneğin bkz. Dr. Hamid Rebi, *Mustakbelü'l-İslam es-Siyasi*, Bagdat 1984. Rıdvan es-Seyid, a.g.e., Tarık el-Beşerî, "Seyabkî el-Gulûv ma Bâkiye et-Tağrib", el-Arabî, 309 (1984), s.58-61, Huveydi, "el-İslamiyyün ve'l-Unf", *el-Ehram*, 1/10/1985, Da'vetün İla Farz, *el-Ahram*, 25/5/1988, Muhammed Rıza Muharrem, "el-Hareketü'l-İslamiyye ve'l-Unf", *el-Müstüm el-Muasır*, 35 (1978), s. 9-18, el-Aşmavi, *el-İslam ve's-Siyasi*, Kahire 1987, Amare, *es-Sahve el-İslamiyye ve't-Thaddi el-Hadari*, Kahire 1985, Muhammed Gazzali, "Hezar mine't-Te'deyyün el-Mağşüş", el-Arabî, 309 (1984), s.41-43, Dr. Muhammed Fethi Osman, "el-Kam'u Sebeben li't-Tataruf ve Leyse l'acen leh", el-Arabî, 309 (1984), s. 56-57, Dr. Vecih Kevserani, "Selase Ezmine fi Meşru' en-Nehdatü'l-Arabîyye ve'l-İslamiyye", *el-Mustakbelü'l-Arabî*, 120 (1989), s.4-25, Dr. Kardavi, Eyne'l Halel Kahire 1985, el-Harekatü'l-İslamiyye benye'l-Cümüd ve't-Tataruf, Doha 1402.

³⁸Örneğin bkz. Esmâ el-Arif, "el-Harekatü'l-Usuliyye ed-Diniyye fi Tunus", el-Menar, 18 (1986), s.6-12, el-Habib el-Cinhani, "es-Sahvetü'l-İslamiyye fi Biladi's-Şam: Mısal Suriye", *el-Harekatü'l-İslamiyye el-Muasıra fi Vatani'l-Arabî*, (Beyrut 1987) kitabı içerisinde, s.105-154, Hasen Sabra, "an'İslamiyyi fi Lübnan", aynı eser içerisinde, s.161-186, Rifat Seyid Ahmed, Zahiretül-İhya el-İslamî fi's-Sebi'niyyat: Dirase Mukarene beyne Misr ve İnan, Kahire 1989, Cabiri, "el-Harekatü'l-İslamiyye el-Muasıra fi Vatani'l-Arabî", (Beyrut 1987) kit. s.247-249, Mustafa el-Çaylani, "Takrir Tecmil": es-Sahvetü'l-Diniyye el-İslamiyye: Hasalsuha, Evtarüha -Mustakbelüha", *el-Harekatü'l-İslamiyye el-Muasıra fi Vatani'l-Arabî*, (Beyrut 1987), kitabı içerisinde, s.333-409, Zahiretül-İhya el-İslamî Dosyası, es-Siyase ed-Devliyye, 61 (1989). Arap Sosyal Bilimler Cemiyeti'nin 4-7 Nisan 1989 tarihinde Kahire'de düzenlediği "Arap Toplumlarında Din" adlı toplantıya sunulan bir grup araştırma, Hişam Cuayt, "es-Sahvetü'l-İslamiyye ve's-Sekafetü'l-Muasıra", es-Sahvetü'l-İslamiyye ve Hükümü'l-Vatani'l-Arabî, (Amman 1988), kitabı içerisinde, s.275-280, Afif Lütfi es-Seyid, "Religion or opposition: Urban protest movement in Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, C.16, 4 (1984), s.541-551, Ali E. Hilal Dessouki, "The Islamic Resurgence: sources, dynamics and implications", *Islamic Resurgence in the Arap World* (New York 1982) kitabı içerisinde, s.3-31, "The Resurgence of Islamic Organization in Egypt: an interpretation", *Islam and Power* (Londra 1981) kitabı içerisinde, s.107-117, Faruk A. Sankari, "Islam and Politics in Saudi Arabia" *Islamic Resurgence in the Arap World* (New York 1982), kitabı içerisinde, s.178-195, Hamid A. Ansari, "The Islamic Militant in the Egyptian politics", *International Journal of Middle East Studies*, C. 16, 1 (1984), s.123-143, Hana Batatu, "Syria Muslim Brothren", "State and Ideology in the Middle East and Pakistan", -editör Halliday ve Alavi- (London 1988), kitabı içerisinde, s.112-132, İbrahim İbrahim, "Religion and politics Under Nasser and Sadat, 1952-1981", "The Islamic Impulse" (London 1987), kitabı içerisinde s.121-134, Sadüddin İbrahim, "Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups..", "Islamic Resurgence in the Arap World" (New York 1982), kitabı içerisinde, "Islamic Militancy or as a social movements...", "Islamic Resurgence in the Arap World" (New York 1982) kitabı içerisinde, s.117-137.